

Ivan Cankar je slovenski pisatelj, ki so ga največ prevajali v tuje jezike, zato ne preseneča, da je temu tako tudi v italijanskem prostoru. Vprašanje pa je, ali je slovenski klasik dosegel takšne večplastne odmeve, da je postal trajno prisoten v italijanski kolektivni zavesti in se uveljavil kot klasik svetovne književnosti, ki ne potrebuje več vedno novih predstavitev, da bi zbujal zanimanje bralcev ter imel spontane resonance v ustvarjalnih iskanjih. Ob tem je treba preveriti, kakšni so pogledi italijanskih ustvarjalcev na njegovo delo in kakšne razsežnosti ugotavljajo v njem. S tem se istočasno odpira tudi temeljna dilema, ali je pisateljeva umetniška prepričljivost tolikšna, da odmeva tudi v drugem kulturnem prostoru, in kolikšno težo imajo pri razumevanju izvenliterarne okoliščine. Tako zastavljena analiza uveljavljanja Cankarja opaža nekatere značilnosti, ki osvetljujejo možne odgovore na ta vprašanja. Iskanje je usmerjeno v zunanje pojave, ki pojasnjujejo Cankarjev uspeh s stališča sociologije književnosti, ter v aktualizacijo imanentno literarnih lastnosti, čeprav obojega ni mogoče obravnavati povsem ločeno.

Zoltan Jan

IVAN CANKAR PRI ITALIJANIH (1945 - 1995)

V repertoarju knjižnih objav prevodov slovenskega leposlovja v italijanščino po drugi svetovni vojni ostajajo velike praznine in izstopajoča nesorazmerja, ki se pokažejo z zgovornimi značilnostmi tudi ob spremljanju usode Ivana Cankarja. Med nekako stodesetimi samostojnimi knjižnimi prevodi slovenskega leposlovja v italijanščino je po drugi svetovni vojni izšlo skupno z mejnimi memoarskimi zvrstmi osemindvajset proznih del, če ne upoštevamo leposlovja za mladino.¹ Skorajda polovica, to je štirinajst knjig, obsega dela Ivana Cankarja.² Če se ta podatek vključi v parametre italijanskega kulturnega prostora, ki ni naklonjen prevajanju leposlovja, še prav posebej pa zanemarija slovanski svet, je tolikšno število knjižnih prevodov enega samega pisatelja presenetljivo in nedvomno rezultat dolgotrajnih procesov, ki zahtevajo osvetlitev v nadaljevanju.³ Že na tem mestu bi bilo mogoče postaviti tezo, da je slovenski pripovednik dobival poteze klasika že v predvojnem obdobju in da se proces nadaljuje sklenjeno tudi v opazovanem polstoletnem obdobju, vendar istočasno ni mogoče prezreti tudi pojavov, ki zbujajo pomisleke in opozarjajo na nevarnost prenatrženega sklepanja. Zaradi tega je potrebno proučiti, katere motivacije so privedle do objave prevodov, kdo so bili posredniki, kako so razumeli pisateljevo ustvarjanje in na kakšne odzive je naletelo njihovo delo.

I.

Najprej je treba upoštevati, da proces uveljavljanja Ivana Cankarja poteka v daljšem času, kot ga zajema pričujoči prispevek. Številni prevodi njegovih del so izšli v knjižni obliki že pred obravnavanim obdobjem, tako da po drugi svetovni vojni v italijanskem prostoru ni bil neznan.⁴ V tridesetih letih je Cankar pričel zanimati tudi znane italijanske slaviste, med drugimi univerzitetna profesorja *Wolfganga*

Giustija in Bartolomea Calvija. Objavila sta kar nekaj prevodov njegovih del, enega tudi pri mantovanski založbi "Mussolinia".⁵ Podobno kot prevajalec Cankarja *Giovanni Lorenzoni* je izvrševal za Slovence uničevalno nalogo tudi *Bartolomeo Calvi*, ki je na tolimnskem učiteljskišču nasledil slovenske profesorje ter bil tako vpleten v uničevanje slovenskega šolstva.⁶ Pred prihodom na to raznarodovalno delovno mesto verjetno ni kaj prida vedel o Slovencih, o njihovem jeziku, ki se ga je nato naučil, in o njihovi kulturi, ki ji je kasneje namenil dokaj svojih strokovnih moči, pa naj je šlo za prevajanje Cankarja, Gradnika, Gregorčiča, Prešerna ali za strokovne študije, ki so nastajale tudi po njegovi vrnitvi v Mantovo, kjer je kot ravnatelj srednje tehniške šole v njenih Izvestjih objavljaj svoje slovenistične prispevke. S tem delom je nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni, ko je bil na univerzi v Turinu lektor za slovenščino in kasneje profesor za slovansko filologijo. Tedaj je sodeloval z Ezioom Martinom, pripravil – sicer dokaj sporno – monografijo o Prešernu ter objavil vrsto strokovnih prispevkov, ki segajo od jezikoslovja do literarne zgodovine.⁷

Eno izmed obeh tržaških izdaj Hlapca Jerneja iz leta 1925 je s priznanjem omenjal *Roberto Bazlen* v nekem pismu *Eugeniu Montaleju* ter ga prepričal, da je potem o delu poročal v turinski reviji *Il Baretto*.⁸ Neposredno za tem, ko je ta znani tržaški kritik napisal o Shawovi drami *Heartbreak's House*, da je "neprimerno bolj inferiorna od njene fame", je o Cankarjevem delu izjavil, da je "zaradi čistosti svoje epske linije to ena najbolj popolnih stvari, ki jih pozna", in da bi zato o tej pripovedi "slovenskega pisatelja" rad bral Montalejevo kritiko v dostojni reviji.⁹ Kasnejši Nobelov nagradjenec je sprejel Bazlenovo oznako za izhodišče svojega eseja. Montale je ugotovil, da je Ivan (sic) Cankar v svojem Hlapcu Jerneju predvsem umetnik, ne pa mislec ter propagator neke ideje, kot bi lahko sledilo iz opazk prevajalcev v predgovoru. Po obsežnem povzetku vsebine prizna, da se v takšni obnovi izgubi jasnost kompozicijske linije, zbledi glasbeni organizem, vidni ostajajo le najbolj dvomljivi deli in najbolj nevaren razplet. Zaključí, da bi težko našel umetniško besedilo, ki bi bilo bolj oddaljeno od tistega, kar je sposoben sprejeti z naklonjenostjo, sedaj pa se mu ob tem konkretnem primeru zdi enako težko spomniti se pripovedi, ki bi ji bolje uspelo preseči definicije in sheme.¹⁰ Zgovorna epizoda je toliko pomembnejša, ker je prevod Ivana Regenta ter *Giovannija Susska*, na katerega se pisanje nanaša, pomanjkljiv, a očitno vseeno ni izničil Cankarjeve umetniške prepričljivosti.

Podatek v tržaških krogih ni ostal prezrt.¹¹ Manj se upošteva, da je istega 1925. leta, ko so fašisti na višku svoje moči uresničevali genocidno politiko do Slovencev, kar trikrat izšel Hlapec Jernej.¹² Medtem ko sta obe *Regentovi* izdaji (ena je bila bibliofilska s petimi Bambičevimi litografijami) te prepesnitve komunističnega manifesta, kot je delo poimenoval Ivan Prijatelj in za njim Bratko Kreft, gotovo povezani s političnim bojem antifašistov, je goriški prevod oskrbel po Golouhovi izdaji iz leta 1911 profesor *Giovanni Lorenzoni*. Tega Goričana, po rodu Furlana, sta Cankar in slovenska književnost

zanimala tudi kasneje, poleg svojih pesniških zbirk pa je objavil tudi nekaj jezikoslovnih in etnografskih slovenističnih prispevkov.¹³ Istočasno pa ga zanimanje za slovensko kulturo ni oviralo, da ne bi tedaj, torej že od 1926. leta, ko je izšel njegov prevod Cankarjeve Lepe Vide, publiciral tudi najbolj žolčne napade na goriškega nadškofa Sedeja ter na vse, kar je še ostalo slovenskega po najbolj krutem fašističnem nasilju tistih let. Še posebno strupeni in denunciantiški so bili njegovi članki v časopisu *Il resto del Carlino*, med katerimi izstopa napad na Goriško Mohorjevo družbo, ki je izšel 29.8.1926.¹⁴ Če tema skrajnostma dodamo še pričevanja, kako razumevajoč je bil do dijakov, ki so se vseskozi učili v slovenščini, maturo pa so po Gentilejevem uničenju slovenskih šol morali opravljati v italijanščini, potem se upravičeno postavi vprašanje, ali lahko tako diametralno nasprotno ravna en in isti človek.

Za nadaljnje razmišljanje se tako že na tem mestu ponuja spoznanje, da je imel Cankarjev Hlapec Jernej v duhovnem razvoju posameznikov zanimivo mesto, kar se bo kasneje še nekajkrat ponovilo, med drugim tudi pri nedavno preminulem univerzitetnem profesorju *Arnaldju Bressanu*.¹⁵

II.

Regentov in Susskov prevod Hlapca Jerneja iz leta 1925 je ponovno izšel 1945. leta, našel pa je odmev tudi v eni izmed "tržaških zgodbic" *Umberta Sabe*, ki jih je napisal v Rimu od marca do junija 1945. leta.¹⁶ Tedaj se ni več spominjal pisateljevega imena (očitno ni vedel za povojni popravljeni ponatis), ostala pa mu je v spominu vsebina dela, ki ga je prebral pred dvema desetletjema, ker mu ga je priporočila prijateljica njegove odraščajoče hčerke, češ da gre za eno največjih del, ki je bilo kdaj napisano. Ker se tržaški pisatelj z njenim mnenjem ni strinjal, je dekletce dobilo histerični napad, ki po njegovem mnenju kaže, kako so v Trstu Slovenci zastrupljeni z nacionalizmom že v zgodnji mladosti: "Ko sem jo vrnil lastnici, ki mi jo je posodila, sem se ji zahvalil za napor, da me je seznanila z lepim romančkom (bel romanzetto), ki mi je – kakor sem ji rekel – bil nenavadno všeč in me je njegov avtor spominjal – še sam ne vem zakaj – na našega Tozzija. Dejal sem tudi (in grešil še naprej), da so na svetu prav tako lepe, če ne še lepše knjige, kot na primer – če naj ostanem pri prozi – Zaročenca, ali še bolje Zločin in kazen. Dekletce je uprlo vame svoje začudene oči, ki so se zdajci zameglile, in se obrnilo od mene, izbruhnilo hkrati v srdito hihitanje, ki jo je skoraj nezavestno in vso v krčih vrglo na prvi divan. Bila je histerična kriza. V tem času me je moja hči odkrito sovražila, a na čelu moje soproge je bilo zapisano popolno neodobravanje tega, kar sem storil. Treba je bilo skočiti po vodo, pomagati deklici, jo prepričati, da sem – kot je splošno znano – bedak in podobno. – Tako se je temu mlademu nacionalizmu zdela moja nepristranska sodba pošastna." Odlomek, ki ga je *Jolka Milič* prevedla in vključila v svoj članek *Kaj je menil Saba o Hlapcu Jerneju*, nam kljub omalovažujočemu odnosu do

Cankarjevega dela kaže, da je ostalo v spominu tržaškega pisatelja še desetletja, to pa je nedvomno zgovorno sporočilo.¹⁷

Obstajajo možnosti, da je Cankar zbudil pozornost še kakšnega drugega italijanskega literarnega ustvarjalca, zato naj bo opozorjeno tudi na dokaj izrazite kompozicijske in motivne paralelizme med *Cankarjevim Hlapcem Jernejem* ter krajšim romanom *Gente in Aspromonte*, v katerem je *Corrado Alvaro* 1930 opisal, kako je pastir Argirò v njegovi rojstni Kalabriji iskal svojo pravico ter na koncu zažgal gospodarjev gozd.¹⁸

Tezo, da je Cankar prepričljiv tudi za tujce, potrjuje danes že skoraj pozabljena hvala Martina Kačurja, ki je izšla v broširani prilogi *Europea* leta 1986. V tej publikaciji so Cankarjevo delo uvrstili med sto reprezentativnih predstavnikov svetovnega romana prve polovice dvajsetega stoletja.¹⁹ *Franco Cordelliju* in *Giovanniju Raboniju*, avtorjema publikacije, se zdi, da delo kaže neko resničnost, ki je trda in nesprejemljiva; presega čudovite opise neke pokrajine z gogoljevskimi okviri ter pristane v nesposobnosti umetnika, da se prilagodi zakonom družbenega življenja, kar postane vedno bolj jasno jedro celotnega romana. Tako se po mnenju teh dveh Bressanovih prijateljev v nekem okolju, polnem ciničnih in komičnih figur, razkrije vsa krutost sveta, ki zanika in zasmehuje "nove ideje" naivnega učitelja. Avtorja primerjata Kačurjevo usodo s Cankarjevo, ki se jima kaže enako genialen kot nesrečen. Priznanje je bilo le bežno opaženo, spregledana pa je bila možnost, da bi se izkoristilo pri populariziranju slovenskega klasika. Enako neizrabljeni so ostali podobni superlativi, ki so jih pisali tudi drugi že omenjeni posredniki Cankarja – od Luigija Salvinija do Arnalda Bressana.

* * *

Uprizoritev dramatizacije Martina Kačurja v tržaškem poklicnem italijanskem gledališču, ki ji bo v nadaljevanju namenjena potrebna pozornost, je posredno vplivala, da je prevod tega Cankarjevega dela izšel pet let kasneje v znani Mondadorijevi zbirki Oscar narrativa.²⁰ Sodeč po javni polemiki med avtorjem dramatizacije *Fulviom Tomizzo* ter prevajalcem in interpretom *Arnaldom Bressanom*, je slednji izkoristil odmev tržaške predstave in navedel mnenja najuglednejših kritikov o Kačurju, ni pa z besedico omenil, da se nanašajo na tržaško dramatizacijo in ne na delo samo, s čimer naj bi dosegel vključitev svojega prevoda Cankarja v ugledno Mondadorijevo zbirko z najvišjo naklado.²¹ Epizoda je pomembna predvsem zato, ker ponovno opozarja, kako pomembne so reference pri uveljavljanju slovenskih del v italijanskem prostoru. Čeprav je bil Kačur že nekajkrat preveden, se njegova literarna vrednost urednikom očitno ni zdela dovolj prepričljiva, da bi ga sprejeli v zbirko. Odločilna so bila poročila uglednih *italijanskih* kritikov, na katere so se tako zanesli, da navedb niso preverjali. V tem pojavu je mogoče najti razlago, zakaj so bili dokaj uspešni posredniki slovenske književnosti le ugledni italijanski slavisti, pa čeprav je ostajala slovenska

književnost pri Cronii, Wolfu, Damianiju na obrobju njihovega strokovnega interesa in se v njeno sporočilo niso posebno vneto poglobljali. Odločilen je bil ugled njihovih imen, četudi so bili na tem področju neprimerno manj kvalificirani kot slovenski strokovnjaki, delujoči v Italiji, ki pa imajo pri uveljavljanju slovenske književnosti velike težave in praviloma skromnejši uspeh.

Epizoda vodi v samo jedro problema, kako presojati posamezna literarnozgodovinska dejstva. Sam po sebi pozitiven pojav, ki bi pričal o Cankarjevem uspešnem uveljavljanju v Italiji po drugi svetovni vojni, bi lahko bili podatki, da so – ob vseh mogočih težavah – pisatelja vendarle vključile v svoje programe tudi najpomembnejše italijanske založbe, trikrat celo v zbirke z najvišjimi nakladami.²² Razkrivanje, kaj je omogočilo takšen prodor, pa opozarja, da so pri tem pomembnejši zunajliterarni argumenti. Več od umetniškega sporočila veljajo sekundarni razlogi, ki prepričajo založnika, da sprejme ponujeni prevod in v njegovo objavo vложи svoj denar.

Enako težo ima tudi dejstvo, da Cankarja obravnavajo vsi italijanski literarnozgodovinski priročniki o slovenski književnosti in celo nekatere znane enciklopedije.²³ Vse to še vedno ne zadostuje, kajti vedno znova se pojavljajo pričevanja o nepoznavanju pisatelja.²⁴ Čeprav je to po svoje razumljivo, teh podatkov ne gre prezreti, sicer bi prenačljeno sklepali, da je Cankar pri Italijanih povsem uveljavljen in da ni potrebno več skrbeti za njegovo popularizacijo, kot menijo nekateri posredniki slovenske književnosti.

Zgovorni so tudi podatki, da se je vzporedno z izhajanjem v samostojnih knjižnih izdajah Cankar pričel pojavljati tudi v antologijah, tako da ga srečamo med največjimi slovanskimi pisatelji, ni pa moč spregledati, da ni znana nobena njegova objava v antologijah svetovne književnosti.²⁵ Cankar torej ostaja najeminentnejši predstavnik slovenske književnosti, ima nekako mesto tudi med predstavniki drugih slovanskih nacionalnih literatur, vendar ga ne srečamo kot npr. Zlobca v italijanskem izboru najlepših ljubezenskih pesmi svetovne književnosti.²⁶ V teh primerih je torej potrebna previdnost pri presoji zaradi večplastnosti pojava. Urednik antologije se namreč odloča dokaj svobodno, upoštevajoč svoje kriterije vrednotenja, tako da lahko vključi dela, ki se mu zdijo primerna. Svoboda pri izboru je možna zaradi narave publikacije, ker je sama po sebi manj tvegano založniško dejanje – zanj je pomembna vsebinska profiliranost celote, ne pa tržna zanimivost in kvaliteta posameznih objavljenih del. Kupec išče v antologiji posplošene informacije o področjih, ki jih ne pozna, ali pa se zanjo odloči, ker je v eni sami publikaciji združeno najzanimivejše z nekega področja. Samo v teh primerih pomeni vključitev v antologijo tudi priznanje kvalitete. Cankar v povojnem obdobju ni bil deležen takšnega upoštevanja niti enkrat. Večina antologij, v katere je vključen, predstavlja italijanskemu bralcu neznane plasti tujih literatur, ne pa nesporne leposlovne vrednote, ki jih mora poznati vsak boljši poznavalec in zahtevnejši, bolj razgledan bralec.

Posamezne knjižne izdaje so zbudile nekaj zanimanja tudi v osrednjem italijanskem tisku, čeprav ta prevodni literaturi običajno ne posveča večje pozornosti.²⁷ V prvem povojnem desetletju se Cankar dokaj pogosto pojavlja v različnih italijanskih periodikah, kjer je *Enrico Damianiju*, *Umberto Urbaniju*, *Valentini Cesaretti* ter še komu uspel objaviti nekatere njegove črtice.²⁸ Večina teh prevodov je izšla v periodiki, namenjeni italijanski manjšini, vendar nekaj tudi v rimskih časopisih. To samo po sebi še ne pomeni afirmacije večjih razsežnosti, omogoča pa nastajanje referenčnih točk, ki se lahko uporabijo pri iskanju založnika za knjižno izdajo. Poleg tega izhajanje prevodov Cankarja ni vezano zgolj na obmejni prostor, kot npr. pri Kosovelu, pač pa se ti pojavljajo tudi v Milanu in Turinu pa vse do Firenc in Rima.²⁹ Poleg Zlobca je to edini slovenski pisatelj, ki večkrat izide tudi v osrednji Italiji in ne le v obmejnem območju.

Pomena teh podatkov ne gre precenjevati, saj so zanje poskrbeli pripravljavci prevodov sami, njihov domet v prostranem oceanu publicistike pa ima lahko le neznatno težo pri oblikovanju pisateljevega mesta v italijanskem pojmovanju svetovne književnosti. Treba je namreč upoštevati, da se javni odmevi izgubijo v poplavi dnevnih informacij, saj izhaja v Italiji 13 velikih in 95 vidnejših dnevnikov, vsak dan pa se proda 11.400.000 izvodov časopisov.³⁰ Enkratna objava recenzije, reklame, poročila o javni predstavitvi povprečnemu bralcu in potencialnemu kupcu zato ne ostanejo v spominu in ga le redko prepričajo, da bo knjigo prebral ali kupil.

Med temi objavami v periodiki imata posebno mesto dve.

Najprej velja opozoriti na prizadevanja v Rimu živeče Idrijčanke *Valentine Cesaretti*, ki si je vrsto let s sistematičnimi objavami Cankarjevih krajših del v periodiki prizadevala pridobiti tolikšen ugled, da bi lahko prepričala kakšnega pomembnega italijanskega založnika za knjižno izdajo svojih prevodov.³¹ Ker je potrebovala pomoč, je s Spagnolettijem, ki ga je že kar nekaj časa oblegala, seznanila Cirila Zlobca. V Rimu so se sestali 26.6.1963 med Zlobčevim potovanjem na Sicilijo k prijatelju Leonardu Sciasciu, ki mu je pomagal že pri izidu prve antologije. Po izjavah Cirila Zlobca je prvo srečanje potekalo v mučnem ozračju in ni obetalo sadov.³² Rezultat je bil edino neobvezujoč dogovor za ponovno srečanje obeh pesnikov in uredilcev antologij. Pri drugem osebnem stiku so dogovori hitro napredovali, tako da je bila že 24. marca 1964. leta podpisana pogodba za izdajo antologije jugoslovanske poezije.³³ Pri njej Valentina Cesaretti ni sodelovala, kar je bil verjetno neposredni vzrok, da so usahnila njena prizadevanja za posredovanje slovenske književnosti v italijanski prostor, ki so se pričela intenzivneje razvijati ob uspehih s Cankarjem.

Podobno zagonetne vijugaste poti odkriva objava Cankarja v *Umani*, eni redkih tržaških revij, ki je kazala izrazitejšo zanimanje za

slovensko književnost.³⁴ Izhajanje tržaške lokalne revije z relativno veliko odmevnostjo v tržaških intelektualnih krogih je bilo po njeni obnovitvi v začetku petdesetih let najprej zaznamovano z odklonilnim odnosom do Slovencev.³⁵ Tako zasledimo 1952. leta v tržaški reviji Sidro polemiko z Umano, ker je skušala prikazati Slovence kot nekulturen narod, ki naj sploh ne bi imel lastnih revij za kulturo.³⁶ Kot kažejo različni odzivi v slovenski publicistiki, je še večkrat pokazala podoben odnos, ki v obdobju napetosti med državama, ob nerešenem tržaškem vprašanju in še odprtih vojnih ranah niti ni mogel biti drugačen, če je hotela ohraniti naročnike.³⁷ Šele kasneje so se razmere toliko spremenile, da je razvila svojo edinstveno vlogo pri oblikovanju vezi med slovensko in italijansko kulturo v Trstu, čemur je ostala zvesta do svojega zatona 1973. leta, čeprav ni nikoli posebej izpostavljala te plati svoje uredniške prakse.

Na tej poti se 1954. leta najprej pojavi članek o bazoviških žrtvah, kar je gotovo zahtevalo precej uredniškega poguma, saj je na objavo čakal kar nekaj časa, podpisan pa je s psevdonimom.³⁸ Po šestih letih izhajanja, 1957. leta, je eno izmed svojih trinajstih tematskih številik posvetila Jugoslaviji, nato pa je *Janku Ježu* s sodelovanjem prijatelja *Enrica Damianija* kot prevajalca uspelo objaviti odlomek *Hlapcev* ter predstaviti pisatelja v krajšem spremnem eseju.³⁹ Očitno so pozorni spremljevalci kulturnega dogajanja v Trstu opazili premike v odnosu do Slovencev in takoj skušali ta proces pospešiti. Gotovo ni slučajno, da so urednici ponudili Cankarja, nesporno kvaliteto, ni pa mogoče zanesljivo ugotoviti, ali je njegovo delo imelo odločilno vlogo pri oblikovanju uredniške politike, saj ga kasneje ne srečamo več v tem posredniškem krogu. Vseeno je značilno, da je vključen v proces, ki je kasneje privedel do vrste objav slovenskega leposlovja.⁴⁰

Vse te epizode opozarjajo, da se je Cankar pojavljal tudi kot pospeševalec širših procesov zanimanja za slovensko književnost.

III.

Pri preverjanju teze, da je Cankar v Italiji cenjen, je treba upoštevati, da se je pojavil tudi v *italijanskem gledališču*. Poleg Slavka Gruma je to edini slovenski pisatelj, ki je bil uprizorjen na italijanskih odrih in ne predstavljen zgolj v knjižnih ali revijalnih objavah ali na gostovanjih slovenskih gledališč. Zaradi takšnih okoliščin je na tem mestu treba osvetliti nekatere pojave pri uveljavljanju slovenske dramatike na italijanskih odrih ter jih vključiti v prizadevanja za razvoj sodelovanja slovenske in italijanske gledališke hiše v Trstu.

Znanih je več prevodov Cankarjevih dramskih del (*Hlapci*, *Lepa Vida*, *Kralj na Betajnovi*), vendar sta izpričani le dve uprizoritvi. Poleg *Tomizzove dramatizacije Martina Kačurja* v tržaškem deželnem gledališču 1976. leta so italijanski gledalci lahko videli še Lepo Vido, ki jo je prevedel *Silvester Škerl* in so jo menda trikrat uprizorili vojaki v okviru gledališke skupine *Il Teatro del soldato* v Novari 1925. leta.⁴¹ Temu je dodati še podatek, da je *Arnaldo Bressan*, sodeč po podatkih v slovenski izdaji *Pustolovščina besede*,

pripravil dramtizacijo Hlapca Jerneja za luganski radio v Švici 1979. leta.⁴²

Pri tržaški postavitvi Cankarja najprej preseneti, da si gledališče ni izbralo katere izmed njegovih že prevedenih dram.⁴³ Še bolj nepričakovani so podatki, da vključitev Cankarja v repertoar osrednjega italijanskega gledališča v Trstu ni potekala gladko in samoumevno. Odločitev za slovensko delo so opravičevali z iskanjem srednjeevropske repertoarne orientacije, ki naj bi razkrivala ta duhovni prostor ter istočasno postala most med nacionalnimi kulturami, ki so zaradi zgodovinskih in geografskih razlogov blizu italijanskemu prostoru.⁴⁴ Gre torej za drugačne zamisli in motivacije, kot so si jih predstavljali slovenski ocenjevalci uprizoritve, ki je le izsek mnogo širših ambicij za afirmacijo gledališke hiše v srednjeevropskem prostoru, ne pa za uveljavljanje enakopravnega položaja slovenske kulture v narodnostno mešanem mestu. Pri tem je očitno bila še najmanj pomembna umetniška moč Cankarjeve dramatike. Opazen je strah vodstva tržaškega gledališča, ki je z angažiranjem Fulvia Tomizze skušalo preprečiti apriorni odklonilni odnos tržaškega občinstva. Zanimanje so torej skušali ustvariti z dodatnimi konotacijami, ko so dramtizacijo Kačurja zaupali uveljavljenemu in med istrskimi izseljenci priljubljenemu pisatelju, ki je zaradi svoje naklonjenosti Slovincem deležen naklonjenosti tudi v Sloveniji.

Previdnost gledališkega vodstva dopušča sklepanje, da uprizoritve dramtizacije Cankarjevega Kačurja ne bi bilo, če ne bi šlo za podaljšek prizadevanj za vzpostavitev *sodelovanja med slovenskim in italijanskim poklicnim gledališčem v Trstu*, ki naj bi posredovali obema narodoma njuno dramtiko, vendar so bila Italijanom ta "lokalistična" bremena odveč. Spodbude za sodelovanje so stekle že v petdesetih letih, torej še preden je bil 1960 podpisan prvi meddržavni protokol o kulturni izmenjavi. Najprej so se pričele uresničevati na ravni izmenjave gostovanj osrednjih gledališč. V Sloveniji (navadno kot del jugoslovanske turneje) je tako gostovala vrsta italijanskih teatrov: Il Carrozzone iz Firenc, Compagnia del Teatro con Pepino de Filippo, Compagnia di prosa Rossella Falk iz Rima, Compagnia Proclemer – Albertazzi iz Rima, Emilia Romagna Teatro, Gioco di Vita iz Piacenze, La Contrada iz Trsta, Piccolo teatro di Milano, Teatro dell'Elfo iz Milana, Teatro libero iz Palermo, Teatro stabile di Friuli – Venezia Giulia, Teatro Stabile iz Trsta, Teatro Viaggio iz Bergamo in še kakšen.⁴⁵ Podobno so v Italiji poleg različnih jugoslovanskih gostovala tudi slovenska gledališča. Samo Drama SNG v Ljubljani je izvedla več kot trideset turnej, čeprav ne vedno uspešnih, sodeč po podatku, da si je eno takšnih predstav ogledalo 26 obiskovalcev.⁴⁶

Uveljavljanje *gledališkega sodelovanja v obmejnem prostoru* je bilo še težavnejše. Medtem ko so na novogoriških Srečanjih malih odrov dve desetletji redno gostovale tudi italijanske skupine, so se

same najraje izognile vabljenju slovenskih kolegov, kot dokazuje repertoar *festivala gledališč za mladino*, ki ga v *Miljah*, na obrobju Trsta, od 1977. prireja skupina *La Contrada*. Včasih, kot npr. 1987. leta, se ob vseh spremljajočih prireditvah predstavi tudi po 18 gledališč, vendar so slovenska komajda kdaj prodrli mednje. Tako je Slovensko stalno gledališče iz Trsta prvič gostovalo leta 1990, nato pa šele 1994 s predstavo *Razbojniki* iz Kardenome, ne glede na to, da vsako sezono pripravi tudi premiero za mlado publiko.⁴⁷

Po posredovanju italijanske diplomacije v Beogradu in Kopru so se prizadevanja za vzpostavitev gledališkega sodelovanja prenesla tudi v Trst, kjer naj bi slovensko in italijansko gledališče vsako leto v svoj repertoar vključilo po eno italijansko oziroma slovensko delo.⁴⁸ Ti cilji so postali stalnica v delovanju Slovenskega stalnega gledališča v Trstu, ki je poleg tega navezovalo stike z različnimi italijanskimi gledališkimi festivali od Ancone do Rima.⁴⁹ Osrednja slovenska gledališka ustanova v Italiji je v polstoletnem obdobju delovanja svoji publiko posredovala skoraj petdeset italijanskih dramatikov; manj prizadevno je bilo italijansko deželno gledališče v Trstu.⁵⁰ Bolj ali manj privlačnih predlogov, da bi slednje sodelovalo in se uveljavljalo preko državne meje, ni primanjkovalo, vendar v intervjuju Viliija Vuka s Filibertom Benedetičem ob gostovanju mariborske drame v tržaškem Narodnem domu 1970. leta izvemo, da obstajajo vezi le med posameznimi gledališčniki, nikakor pa ne med obema ustanovama.⁵¹ Zaradi tihega odpora in prikritih težav je prišlo do prvega gostovanja Stalnega gledališča Furlanije-Juljske krajine v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu šele konec sezone 1970/71.⁵² Upi, da bi ljubljanska Drama ali kakšno drugo slovensko gledališče izmenjalo gostovanje v italijanski tržaški dvorani, se niso uresničili, pač pa so tržaški gostje naslednjo sezono uprizorili *priredbo* Grumove Goge, prvega slovenskega dela na italijanskem poklicnem odru. Po tej premieri 1971. leta in po izidu antologijskega pregleda slovenske dramatike *Il teatro sloveno* je čez štiri leta tržaško italijansko gledališče pripravilo Tomizzovo dramatisacijo Cankarjevega Kačurja.⁵³

Dogovore o sodelovanju je po tem vrhuncu spoštovalo predvsem Slovensko stalno gledališče v Trstu, italijansko pa je trdilo, da si njihove predstave slovenskih del ogledajo le Slovenci in da ne morejo tvegati izgube svojega občinstva. Tako je Kačur za daljše obdobje zaključil "serijo" dveh premier slovenske dramatike kljub številnim spodbudam, ki so omogočale tržaškemu gledališču uveljavljanje ne le v Ljubljani, pač pa tudi uspešno turnejo po Jugoslaviji. Vabila za gostovanja s to predstavo so jim odprla vrata celo v ugledne italijanske gledališke dvorane, kakršna je npr. milanski Piccolo Teatro, kjer so Tržičani prej izjemni kot redni gosti. Vendar je očitno prevladala bojazen za domače tržaško občinstvo, ki tedaj ne bi preneslo "posiljevanja" s kulturo manjšine. Obe premieri slovenskih dramatikov sta tako kljub navdušenemu odobravanju s slovenske strani še enkrat razkrili globoko zarez med dvema kulturama, ki eksistirata v istem zagonetnem mestu ločeno, ali odprto le v eno smer. Ker italijanski sogovorniki niso imeli več posluha za slovenske

predloge, so prizadevanja pričela postopoma slabeti in počasi zamrla, tako da se je preko slovenskega gledališča, ki vsako sezono uprizori vsaj eno italijansko delo, ohranilo le posredovanje italijanske dramatike v slovenski prostor.

Premiera na odru Stalnega gledališča Furlanije-Juljske krajine v Trstu 1976. leta zasluži torej posebno pozornost. Ujela se je s pravljanjem stoletnice Cankarjevega rojstva in je sodila v okvir "kulturne politike", ki "hoče naprtiti javni instituciji funkcijo mostu med kulturo jugoslovanskih narodov in italijanskim kulturnim svetom in ne le s tisto ob vzhodni meji, pač pa s kulturo celotne dežele", kot je v predgovoru gledališkega lista zapisal tedanji predsednik Talijanskega hrama in sooblikovalec antologijskega pregleda slovenske dramatike Il teatro sloveno Guido Botteri.⁵⁴ Moteč je ton kratkega uvodnika, ki govori o eni sami kulturi jugoslovanskih narodov in o tem, da se sami "noče[jo] zadovoljiti zgolj s posredovanjem del sosednjega naroda ob vzhodni meji". Ob bežni omembi premiere Grumove Goge v okviru kulturne izmenjave s sosednjo državo poudarja avtor predvsem uprizoritev Držičevega Dunda Maroja in osvetljuje dokaj značilno italijansko gledanje. Razvidne so ambicije, da mimo lokalnih zadev posežejo v svetovna duhovna prostranstva, ki so toliko privlačnejša, če nosijo pečat italijanskega vpliva. Pisec zato zaskrbljeno opravičuje repertoarno odločitev, češ da je po stoletju vendarle čas za srečanje s slovenskim Cankarjem. Martina Kačurja so izbrali zato, ker je "berljiv za njihovo miselno in kulturno formiranost", zaupali pa so ga v obdelavo dvema sodelavcema, ki "sta sposobna dojeti vrednote obeh mejaških narodov" in sta pripravila tudi Gruma in Držiča. Seveda sta si apostrofirana Lino Carpinteri in Francesco Macedonio privoščila globoke posege v slovenske tekste, "da bi jim dala italijansko dramaturško obliko", zato "sta se občasno uprla preveč obteženim didaskalijam", ker sta v njih uzrla "bolj preokupacije pripovednika kot gledališkega človeka".⁵⁵

In še Botterijev dodatni nagovor tržaški publiki: veruje, da jih bodo gledalci podprli v prizadevanju, ki je "predvsem humano in znamenje civilizacije". Vrsta zadržkov, pomislekov, celo poziv k pieteti do slovenske kulture. Opravičila so v kontekstu celotne publikacije manj opazna, ker dominirajo tehtni prispevki o slovenski kulturi, dramatiki ter pisatelju, vendar jih ne gre prezreti s takšno lahkoto, s kakršno jih je obšla slovenska publicistika, ki se je na premiero odzvala z množico navdušenih kritik, neprimerno številnejših kot v italijanskem tisku.⁵⁶ Da bi podprli prizadevanja tržaškega gledališča in da bi občinstvu omogočili razumevanje Cankarjevega besedila v najširšem kontekstu splošnih človečanskih in slovenskih vrednot, so Slovenci pripravili že omenjene obsežne in temeljite prispevke v gledališkem listu, ki je prerasel v zbornik. Slovenski gledališki muzej je prispeval posebno razstavo o Cankarjevi dramatiki, ki je potem potovala s tržaškim gledališčem po Italiji. S predstavo so večkrat gostovali v

Sloveniji in širšem jugoslovanskem prostoru ter dosegli toliko pohval, da je *Fulvio Tomizza* izjavil, kako da so Italijani Jugoslovanom odkrili našega pisatelja, še po dveh desetletjih pa se je spominjal aplavza v ljubljanski Drami, ki je trajal 20 minut.⁵⁷

Po tej premieri so se Tržačani pojavili tudi v ugledni gledališki reviji *Sipario*. *Filibert Benedetič* in *Josip Tavčar* (slednji je bil srednješolski profesor *Fulvia Tomizze* ter *Arnalda Bressana*) sta kot ob *Grumovi Gogi* tudi tokrat dosegla, da so objavili več člankov o tržaški predstavi *L'Idealista* ter o Slovenskem stalnem gledališču, poleg tega pa še prevod *Hlapcev*.⁵⁸ V istem letniku so najprej obširno poročali o srednjeevropski orientaciji italijanskega gledališča v Trstu ter o predstavi.⁵⁹ Sledila je prezentacija slovenskega gledališča, iz katere so bile razvidne njegove naloge za ohranjanje identitete slovenske manjšine v Trstu, ki je bila izpostavljena fašističnemu nasilju in jo še vedno ogroža šovinizem. Poleg tega so poudarjali tudi možnosti, ki jih ustanova ponuja kot most za uveljavljanje italijanske kulture v slovenskem, jugoslovanskem ter širšem slovanskem prostoru. To so ilustrirali s statističnimi podatki o obsegu njihove dejavnosti ter s kratkim povzetkom zgodovine slovenske gledališke dejavnosti v Trstu.⁶⁰

Vsa ta skrbno načrtovana in z velikimi naporu uresničena prizadevanja niso privedla pri Italijanih do nobenega trajnejšega rezultata razen revialne objave že omenjenega prevoda *Hlapcev* in še to je bilo potrebno opravičevati z italijanskim zamudništvom v poznavanju slovanskih umetnikov, saj naj bi ti vedeli le za rusko ustvarjanje in morda še za slikarje naivce.⁶¹ Šele sredi devetdesetih let sta se gledališči ponovno srečali, ko sta skupaj pripravili *Handkejev* spektakel na čedajskem festivalu *Mittelfest*. Ko so kasneje gledališki spektakel priredili in ponovili v Trstu, je novinar v tržaškem dnevniku *Piccolo* opozoril, da gre za prvo sodelovanje med gledališčema, in poudaril pogum, s katerim so premagali ovire v "zaprtem in za ta vprašanja občutljivem mestu."⁶² Kronistu se je zdel velik uspeh že to, da je med italijansko premiero le dvajset *Finijevih* desničarskih privržencev hrupno zapustilo gledališko dvorano, ni pa jim uspelo napraviti večjega škandala.

Dejstva, ki so bila ugotovljena ob tržaški uprizoritvi *Tomizze*ve dramatizacije *Cankarjevega Martina Kačurja*, razkrivajo globoke prepadne med narodoma, ki živita v istem mestu. Rezerviran odnos tržaške publike do *Cankarja* so prekrivali z različnimi tezami o nekomunikativnosti slovenskega pisatelja za italijansko občinstvo, vendar vsaj v določenih segmentih niso mogli zakriti nacionalne nestrpnosti, ki je zavrla proces sodelovanja obeh tržaških gledaliških hiš kljub obetajočim prednostim. Prekinitev teh komajda vzpostavljenih procesov je trajala skorajda dve desetletji, znamenja o možnostih za ponovno navezavo stikov pa še vedno ovirajo zadržki, ki so se odkrili že ob *Cankarju*.

Pri presojanju stopnje uveljavljanja nekega pisatelja v določenem kulturnem prostoru so pomembni javni odmevi in odzivi kritike. Že iz dosedanjih opozoril je razvidno, da so o Cankarju pisali zelo različni posredniki, ki so delovali v različnih okoljih in so pripadali različnim generacijam ter ustvarjalnim profilom. Poleg eminentnih literatov in uglednih slavistov, ki so se uveljavili že pred drugo svetovno vojno, je Cankar pritegnil tudi univerzitetne profesorje naslednjih generacij, kot so *Enrico Damiani*, *Luigi Salvini*, *Marija Pirjevec*, *Arnaldo Bressan*, z njim so se ukvarjali znani posredniki slovenske književnosti *Janko Jež*, *Cirillo Cuttin* (*Ciril Kutin*), *Franc Husu*, *Umberto Urbani*, njegova dela so prevajali tako priznani poznavalci, kot sta *Diomira Fabjan-Bajc* in *Marija Pirjevec*, pa tudi manj znani posredniki slovenske književnosti, kot npr. *Ezio Franchi*, lektor italijanščine v Zagrebu, ali pa *Luigi Manzini*, ki ga je k prevajanju iz slovenščine spodbujal *Luigi Salvini*, ali v Rimu živeča Idričanka *Valentina Cesaretti*. V italijanski prostor so ga posredovali tudi *Fulvio Tomizza*, *Alojz Rebula* in še kdo, ki je na tem področju vztrajal le krajše obdobje. Med navedenimi niso redki, ki jih je Cankar pritegnil k daljšemu proučevanju, kot npr. *Giovannija Lorenzonija*, *Bartolomea Calvija*, *Giustija Wolfa ter Arnalda Bressana*, ki je na pot posrednika slovenske književnosti stopil prav s proučevanjem tega pisatelja, poskrbel za nov prevod Hlapca Jerneja in njegovo uveljavitev, pripravil knjižno izdajo Martina Kačurja, sodeloval pri izidu *Podob iz sanj* ter napisal več interpretacij Cankarjevih del, kar opozarja na kvalitete slovenskega klasika.⁶³

Vse to dopušča domnevanje, da Cankarjeva umetniška izpoved zaživi tudi v tujem okolju in ostaja prepričljiva za italijanskega bralca. Zato bi pričakovali množico različnih interpretacij in vrsto inovacij v refleksiji Cankarjevega dela. Teza o moči Cankarjeve izpovedi v italijanskem prostoru bi se potrdila, če bi se dalo ugotoviti, da je zaradi svoje večplastnosti in polivalentnosti deležna različnih interpretacij.

Leta 1945 je poleg Hlapca Jerneja izšel tudi izbor črtic s tematiko matere, v katerem je poudarjeno drugačno sporočilo kot v prvi knjigi.⁶⁴ Toda to je le izjemen pojav, do katerega je prišlo predvsem zaradi vzporednih in nekoordiniranih prizadevanj za uveljavljanje slovenskega pripovednika, ne gre pa za zavestno soočanje različnih dimenzij pisatelja in ni izpričano, da bi bili obe knjigi tako razumljeni. Ob kasnejši interpretaciji *Alojza Rebule* je v bistvu samo v uvodu k tej izdaji črtic, ki sta jo pripravila *Enrico Damiani* in *Janko Jež*, izrazitejši poudarek na religioznih elementih Cankarjevega dela, kar je našlo odmev tudi v obeh recenzijah. Ena je izšla v vatikanskem časopisu *Osservatore Romano*, druga z nekajletno zakasnitvijo v tržaškem *Corriere di Trieste*.⁶⁵

Kljub raznolikosti in kvalificiranosti Cankarjevih popularizatorjev, ki so vsako njegovo izdajo znova in znova oskrbeli s spremnimi besedami, ker so se očitno zavedali, da italijanska publika premalo pozna pisatelja in tudi književnost, ki ji pripada, je treba ugotoviti, da

se ne pojavljajo bistveno drugačne interpretacije od tistih, ki jih je prispevala literarna veda v Sloveniji. Opazna je kvečjemu odsotnost novejših in radikalnejših pogledov, kakršne je npr. na višku svojega strokovnega ustvarjanja razvil Dušan Pirjevec.⁶⁶ Tako interpreti v italijanskih izdajah poudarjajo Cankarjeve zasluge za razvoj in modernizacijo slovenske proze ter opozarjajo na humanistične vrednote, za katere se zavzema v svojih delih.

Luigiju Salviniju se je zdelo nujno, da mu v uvodu svojega dela *Sempreverde e rosmarino* posveti opazen pasus, čeprav ga v antološki delu, ki je namenjen liriki, ni mogel izčrpaneje predstaviti.⁶⁷ Poudaril je, da bi ga zaradi izrazite muzikalčnosti in ritmiziranosti moral prevajati pesnik.⁶⁸ V enem najvidnejših dnevnikov objavljena članka znanega tržaškega germanista *Claudia Magrisa*, ki je tudi sicer pomagal pri iskanju založnikov za prevode iz slovenske književnosti, sta ostala prisotna v strokovni javnosti, ker sta zbudila nekaj polemičnih reminiscenc.⁶⁹ Po Magrisovem mnenju je Cankar dvignil slovensko pripovedništvo na evropsko raven ter uteleša kontrast med duhom nadnacionalnega in domačijskega. Znotraj teh meja se po njegovem mnenju gibljejo Cankarjevi junaki.⁷⁰ Razviti je skušal tezo, da v Cankarjevem delu najdemo poleg značilnih slovenskih tudi "evropske" probleme, ter potegnili drzne paralele s Kafkovimi junaki. Z njim je polemiziral Arnaldo Bressan, ki je zapisal, da čeprav v Magrisovem članku "ni bilo ničesar, s čimer se ne bi mogel strinjati, je bilo v njem vendar zelo malo tistega, kar bi sam želel povedati."⁷¹ Mimo tega se zdi značilno, da je Magris navajal Cankarja tudi ob drugih priložnostih, kar daje slutiti, da je Cankar postal del njegovega duhovnega obzorja.⁷²

Italijanski interpreti večinoma poudarjajo pisateljevo socialno angažiranost ter boj za pravično družbeno ureditev. Izvirnejše so le interpretacije, ki so jih pripravili Slovenci, med katerimi je najvidnejša *Marija Pirjevec*. Opozorila je na pomen kulture v pisateljevem miselnem svetu ter na mesto, ki ji ga določa v okviru slovenskega nacionalnega vprašanja.⁷³ *Alojz Rebula* zavzema med interpreti Cankarja posebno mesto z doživetim esejem o Cankarjevi religioznosti.⁷⁴ Pri predstavitvi odlomka iz Cankarjevih Hlapcev je *Janko Jež* v krajšem spremnem esejju, ki je izšel v tržaški reviji *Umana*, označil tri Cankarjeve stalnice: ljubezen do matere, vero v Boga ter ponos na svoj narod, ter tako ostal zvest svojim interpretacijam pisatelja v komentarjih h knjižnim prevodom.⁷⁵ *Ace Mermolja* je osvetlil predvsem Cankarjevo politično misel ter objavil svoje razmišljanje v samostojni publikaciji, ki jo je izdal krajevni krožek *Rinascita* v Gorici.⁷⁶

Navedene iztočnice kasnejše italijanske razprave ignorirajo, tako da nastajajo vsakokratne interpretacije brez kontinuitete ter ohranjajo dokaj klišejsko podobo pisatelja. Prav paradokсно je, da se je tudi celotna italijanska kritika *tržaške uprizoritve Martina Kačurja* naslonila na izjave in poglede dramaturga *Fulvia Tomizze*, ne pa na kvalificirane informacije, ki so jih tedaj prispevali Slovenci. Razpoznaven je torej okvirni kliše, znotraj katerega ostaja večina italijan-

skih interpretacij: največkrat izhajajo iz pisateljeve biografije ter slovenskih družbenih razmer, v Cankarjevem idejnem svetu pa odkrivajo "humani socializem", borbo proti brezsrčnosti in družbeni krivičnosti, laično religioznost ali anarhično krščanstvo. Dosledno ga prikazujejo kot umetnika, ki omogoča bralcu spoznati slovenski duhovni svet, manj pa kot umetnika, ki govori o univerzalnih in imanentnih vprašanih evropskega človeka.

Znotraj tako zamejenih interpretacij se aktualizira zdaj ena zdaj druga plast Cankarjevega opusa, ki pa kaže zanimivo prilagajanje italijanskega repertoarja cankarian njihovim družbenim, kulturnim in političnim razmeram. Prva povojna knjižna izdaja, ponatis Hlapca Jerneja, je podobno kot pred drugo vojno aktualizirala predvsem pisateljevo obtožbo družbenih krivic, ki sloni na marksističnem svetovnem nazoru. Tako kot so ob odločilnih parlamentarnih volitvah pred dokončno intronizacijo fašizma 1925. leta objavili Hlapca Jerneja trikrat, tako je tudi v obravnavanem obdobju izšel ponatis tedanjega prevoda neposredno po vojni, 1945. leta, v skrajno zaostrenih družbenih razmerah, ko bi v političnem boju lahko prevladala levica. Obe verziji Hlapca Jerneja, izdani 1977. leta v levo usmerjenih krogih, sicer presegata to motivacijo, vendar se pojavita v času izbruhov terorizma in skrajno napetem političnem ozračju, ko so nastajali pozivi za "zgodovinski kompromis", to je za politično pomiritev med komunistično stranko ter krščansko demokracijo. S temi krogi se je identificiral urednik, prevajalec, interpret ter popularizator, tedaj uveljavljajoči se slovenist *Arnaldo Bressan*. Oprl se je na starejša prevoda in o njiju napisal študijo, ki jo je kasneje objavil v slovenski periodiki ter v svoji knjigi *Pustolovščina besede*.⁷⁷

Bressanovo posredovanje Cankarja ni zanimivo le zaradi obsežnosti in zato, ker ga je uveljavil v različnih tipih knjižnih izdaj. Znal je poskrbeti tudi za *odmev v elektronskih medijih*. Njegov prevod Hlapca Jerneja so 1977. leta obravnavali v oddaji tržaške državne radijske postaje, *intervju Giovannija Rabonija* z njim je objavila milanska postaja državnega radia v oddaji *Spaziatore*, kasneje pa odlomek v radijskem dnevniku *Radiocorriere*. Omenil ga je *Raffaello Crovia* v aprilski televizijski oddaji *Tuttolibri*, kar je ob Zlobcu verjetno edini primer, da se je po italijanski državni televiziji govorilo o prevodu kakšnega slovenskega dela v italijanščino.⁷⁸ Čeprav imajo v Italiji razvejano množično ponudbo televizijskih programov in so znane splošne zakonitosti njihovega vpliva, je odsotnost slovenske književnosti v elektronskih medijih eden izmed vzrokov, da se tako počasi uzavešča pri italijanski publiki.

V.

Pri vseh teh oblikah uveljavljanja Cankarja naletimo tudi na nasprotno pojave. Zadnje desetletje ne najdemo nobenega vidnejšega italijanskega strokovnjaka ali posrednika slovenske književnosti, ki bi se zanimal za Cankarja, in po letu 1983 v tem prostoru praktično ni več nobene pomembne predstavitve pisatelja.

Pomanjkljivost vseh dokaj številnih odmevov je njihova nepovezanost in sporadičnost. Pojavljajo se le ob izidu posameznih knjig, zato se v obsežni publicistiki, kakršna je italijanska, izgubijo in ne prispevajo pomembno k oblikovanju odnosa do pisatelja pri širši publiki. Odmevi posameznih prevodov se pojavljajo le v okoljih, kjer so nastali, ne zajemajo pa celotnega italijanskega prostora. Tudi kontinuiteta prizadevanj je majhna. Tako ni razvidno, ali je tri prejšnje povojne izdaje Kačurja upošteval Tomizza, Rizzolijevo iz 1954. leta omenja le Bressan, razprodana pa ni bila niti po dvajsetih letih. Še manjkrat se sklicujejo na prevode črtic in na druge izdaje.⁷⁹ Isto je mogoče trditi za Hlapca Jerneja in za večino drugih prevodov Cankarjevih del. Le povojni prevodi se navezujejo na predvojne izdaje, a še tukaj se delo predhodnika zakriva. V vseh teh primerih gre sicer za dopolnjevanje in brušenje osnovnega prevoda, ki ostaja sramežljivo zastrt, pravi razvoj v refleksiji Cankarjevega dela pa se ne da rekonstruirati. Cankar se z vsako novo izdajo pojavlja, kot da bi šlo za novo odkritje. Italijani ga upoštevajo le v dnevnih odzivih na knjižne izdaje, ni pa predmet proučevanja v njihovi literarni vedi. Vedno znova se morajo vračati k osnovnim informacijam, ne uspe pa jim odpirati novih vprašanj ter ponuditi novega razumevanja cankarjanskih problemov. Poleg tega med italijanskimi avtorji teh prizadevanj po drugi svetovni vojni komajda najdemo kakšno avtoriteto oziroma resnično priznanega strokovnjaka, kar vpliva na uspešnost poskusov.

Frekvenca izhajanja knjižnih izdaj razkriva nesistematičnost prizadevanj posameznikov, ki so delovali v glavnem nepovezano, v posameznih primerih celo v ljubosumnem strahu, da jim kdo ne bi zasenčil primata ali vsaj zaslug pri odkrivanju slovenskega klasika Italijanom. Zgolj primeri, ki so bili posebej obdelani, kažejo medsebojno vzročno-posledično povezanost in neke vrste premišljene in dolgoročno načrtovane akcije, vendar se take zdijo le iz slovenske optike, saj jih italijanski naslovnik med seboj ne povezuje. Po letu 1983 ni izšlo nobeno Cankarjevo delo več. Pojavilo se je nekaj osamljenih analiz njegovega ustvarjanja v strokovnih delih slovenskih slovenistov, delujočih v Italiji, kar ne dopušča teze, da gre za strnjen proces recepcije, ki se zaključi z uvrstitvijo pisatelja med italijansko klasično prevodno literaturo.⁸⁰ Opazna odsotnost prevodov Cankarja v zadnjih letih ni znamenje dokončne uveljavitve pisatelja, temveč opozorilo, da so se posredniki utrudili pri prepričevanju založnikov ter v prizadevanjih za uveljavljanje Cankarjevih del, kar nedvomno ogroža doseženo, saj pisatelj še ni dosegel časovne distance, ki bi zagotavljala njegovo trajno prisotnost v italijanskem prostoru. Pri posrednikih se je kljub temu ustvarilo mnenje, da se ne da nič več storiti. Usahnilo so poskusi za ponatise ter za ohranjanje njegove uveljavljenosti. Gre za podobno preuranjeno prepričanje, kot je vidno že ob Salvinijevi antologiji. Ker Slovenci temeljito poznajo njene odmeve v Italiji, se je oblikovala nenapisana, a upoštevana ocena, da je s tem delom enkrat za vselej izpolnjena naloga posredovati celovito informacijo o slovenski liriki sosednjemu narodu.

Prezrte so ostale značilnosti italijanskega prostora in spregledalo se je, da je antologija neprimerno bolj znana v Sloveniji kot v Italiji, kjer je umestitev določenega pojava v literarno hierarhijo podvržena drugačnim zakonitostim. Isto je razvidno pri Cankarju. Zaradi števila izdaj, ki so bile v slovenskem prostoru bolj pozorno sprejete kot v italijanskem, so se oblikovali opisani pogledi, ki so daleč od stvarnega položaja. Če se prizadevanja za uveljavljanje Cankarja ne bodo nadaljevala, bo pri Italijanah čez nekaj let povsem pozabljen.

Izbor prevedenih del je kljub številčnosti izdaj izredno ozek. Obsega le pet del: Hlapca Jerneja, Martina Kačurja, Hišo Marije Pomočnice, Kralja na Betajnovi, Podobe iz sanj ter nekaj izborov njegovih črtic. Po drugi svetovni vojni se je še skrčil, saj so izhajali predvsem ponatisi, popravljene ali na novo prevedene izdaje v Italiji že objavljenih del. Napoln pozabljen je ostal pred vojno izdani Kralj na Betajnovi, tako da so Hlapci edini povojni prevod Italijanom še neznanega dela, pa še ta je bil objavljen le v specializirani reviji.⁸¹ Kljub ozkosti repertoarja prevedenih Cankarjevih del se pri analizi procesov recepcije izkaže, da je vsem posrednikom skupno prepričanje, da gre za nesporno kvalitetnega pisatelja in da je najbolj eminenten predstavnik slovenske književnosti, ki gotovo zasluži predstavitev v italijanskem prostoru.

To prepričanje ohranja kontinuiteto in je verjetno dajalo energijo številnim prevajalcem Cankarja, ki niso imeli nobenega zagotovila, da bodo njihovi prevodi tudi objavljeni. Ohranjena so pričevanja, da so nekateri v resnici ostali v rokopisu, čeprav so jih skušali objaviti tako prizadevni posredniki, kot so *Bartolomeo Calvi*, *Janko Jež*, *Umberto Urbani*, *Ciril Cuttin*, *Diomira Fabjan Bajc*.⁸² Niso redki, ki se jim ni posrečilo objaviti nobenega dela, ker niso našli založnika. Seveda to ni edini vzrok, zaradi katerega niso vztrajali pri širjenju repertoarja prevedenih Cankarjevih del. Nekateri so se prenehali ukvarjati s Cankarjem tudi zaradi preobčutljivosti ob prvi resnejši kritiki njihovega dela ali pa zaradi drugih osebnih razlogov.⁸³

Najbolj opazno je, da Italijani domala nimajo kvalificiranih prevajalcev leposlovja iz slovensčine. Če je samo po sebi razumljivo, da iz svetovnih jezikov prevaja v italijanščino na tisoče prevajalcev, ki jih podpirajo specializirane institucije matičnih narodov (npr. British Council ali Goethejev inštitut ali japonska fundacija), imamo v obravnavanem obdobju komajda kakšnega Italijana, ki je sposoben spopasti se s tako zahtevno nalogo, kot je prevajanje Cankarja, in je bil deležen pomoči slovenskih inštitucij. In tudi ti redki prevajalci imajo navadno velike težave že pri golem pomenskem razumevanju malo zahtevnejših mest. Domala vsi prevodi slovenskega leposlovja, ki so jih prispevali italijanski prevajalci, imajo velike vsebinske pomanjkljivosti, ki jih ni mogoče pripisati zgolj relativni svobodi pri prevajalski interpretaciji izvirnika. Tisti, ki so se dvignili na višjo raven, so praviloma imeli ob sebi slovenskega konzulenta ali prejšnje

prevode, na katere so se opirali. Ponovno se odkriva največji problem pri uveljavljanju ne le Cankarja, pač pa vse slovenske književnosti v italijanskem prostoru. Ni dovolj prevajalcev, ki bi izpolnjevali napisano pravilo, da je treba prevajati v materinščino, ter bi bili hkrati tako usposobljeni, da bi svojo nalogo opravili na sprejemljivi kvalitetni ravni.

Navedene podatke o repertoarju prevedenih del je mogoče razumeti kot pričevanja o umetniški prepričljivosti pisatelja, ki je prevajalce pritegnil k napornemu delu, čeprav niso imeli zagotovil, da jim bo uspelo rezultate kdaj objaviti. Težavno dogovarjanje z založbami odpira drugo razsežnost pojava, saj uveljavljenih urednikov največjih založb prevodi pisateljevih del očitno niso prepričali o njihovi tržni zanimivosti, k čemur seveda prispeva tudi premalo upoštevana okoliščina, da so med posredniki praviloma manj uveljavljena imena. Za izjemo lahko veljajo le prizadevanja *Arnalda Bressana*, ki je dosegel, da so njegove prevode Cankarja vključili tudi v zbirke z največjimi nakladami, vendar tudi njemu ne bi uspelo, če ne bi imel primernih znanstev z odločilnimi sodelavci velikih založb. Tako so tudi v tem primeru bile bolj kot prepričljivost umetniškega dela pomembnejše izvenliterarne okoliščine.

Na tem mestu je treba upoštevati prevečkrat prezrto dejstvo, da je založništvo v Italiji dejavnost, ki mora ustvarjati dobiček. Založnik se odloča za objavo takšnih del, za katere sklepa, da se bodo dobro prodajala, ali pa mora imeti zagotovljen dohodek iz drugih virov, ki mu bodo krili stroške. Čeprav bi se zdelo, da založništvo ne prinaša velikih profitov, in je Italija v svetovnem merilu po številu prodanih knjig na prebivalca šele na trinajstem mestu, je l. 1987 ta dejavnost dosegla letni promet 2.560 milijard lir, ki je vsaki izmed največjih založniških hiš, kakršni sta npr. Mondadori ali Garzanti, prinesel dobiček po šest milijard lir letno.⁸⁴ Vrednost knjižne produkcije je leta 1993 dosegla 5.560 milijard lir, če se jo oceni na podlagi prodajne vrednosti izdanih knjig.⁸⁵ Tu praktično ne poznajo subvencij, kapital, ki je vložen v založbe, mora prinašati dobiček in ne pozna nobene sentimentalnosti ali tako imenovanih višjih ciljev. Največje svetovne klasike, kot so Proust, Kafka, Wilde, Balzac, Stendhal, ki spadajo v železni repertoar prevodne literature, tiskajo v takšnih nakladah, da lahko računajo na ugodno prodajo. Letno dosega od nekaj tisoč do sto tisoč prodanih izvodov pri šestdesetmilijonskem narodu.⁸⁶

Tako se tudi na tej ravni kažejo omejene možnosti, da bi se slovenska književnost odločneje uveljavila v italijanskem prostoru. Slovenska knjiga ni bila nikoli izpostavljena izrazitemu komercialnemu izkoriščanju, saj so nam znani le trije primeri, ki bi lahko sodili v takšno kategorijo in bili morda lahko podobni odločnejšim knjigotrškim prijemom. Med njimi sta dve Cankarjevi deli, vendar je tudi tu šlo le za ponatise v žepni izdaji.⁸⁷ Neizkoriščena so ostala celo tista sredstva, ki so na razpolago, saj niso uporabili niti že posnetih filmskih interpretacij slovenskih leposlovnih del, med katerimi ima Cankar vidno mesto. Prav tako s slovenske strani ni bilo poskrbljeno

za učinkovito subvencioniranje izdaj klasikov pri velikih italijanskih založbah. Slovenija je finančno največkrat pomagala izdajam sodobne slovenske književnosti, subvencije so prejele domala vedno le slovenske založbe, ki pa niso prodrle v italijansko knjigotrško mrežo, še manj učinkovite pa so bile pri drugih poslovnih prijemih.

Vse to so zunajliterarne okoliščine, ki malo povedo o razsežnostih literarnega besedila, določajo pa njegovo usodo v konkretnem kulturnem prostoru. Tudi prodiranje Cankarja je odvisno od takšnih pojavov, le da se ta stran manjkrat upošteva.

* * *

Po mnenju nekaterih poznavalcev rezerviran odnos Italijanov do Cankarja ni slučajen. Igor Škamperle je razvil tezo, da je Italijanu praktično nemogoče razumeti tega pisatelja, ker mu že ključna beseda *hrepenenje* ni dostopna. To je sicer nekoliko drzna trditev, saj bi v tem primeru imeli težave tudi pri dožemanju Čehova in vrste drugih pisateljev. Marija Pirjevec, pravi Škamperle, si je v Hiši Marije Pomočnice pomagala z glagolom *agognare*, ki je dokaj ustrezen, težave pa nastanejo pri samostalniški rabi besede *hrepenenje*, kjer ima edini podoben samostalnik *desiderio* bistveno drugačne semantične razsežnosti, saj je najbližji pomenu naše besede *želja*.⁸⁸ Gre za zanimivo opažanje, ki pa le deloma vzdrži kritično presojo, saj se da problem rešiti z uporabo izrazov, kot so *smania*, *brama*, *ardente desiderio*, *cocente desiderio*.

Tudi Boris Pahor je večkrat izrazil prepričanje, da je Cankar italijanskim bralcem tuj in da z njegovo popularizacijo ni mogoče zbuditi njihovega trajnejšega zanimanja za slovensko književnost.⁸⁹ Izrazil je dvom o slovenski kulturni politiki, ki je oblikovala preveč omejen in neustrezen repertoar prevodov, zaradi česar italijanski bralec ne pozna reprezentativnega izbora slovenskega leposlovja. Prezentiranje slovenske književnosti v Italiji se omejuje predvsem na štiri klasike ter na nekaj sodobnih lirikov, medtem ko ima italijanski bralec komajda kakšno informacijo o širšem kontekstu, v katerega sodijo prevedena dela in ki odpira globlje razsežnosti literarne umetnine. Trditev izhaja iz kritičnega vrednotenja procesov pri sprejemanju Cankarja ter nosi v sebi razočaranje zaradi skromnih rezultatov njegovega uveljavljanja. Če vsi posamezni uspehi niso privedli do drugačnega položaja, potem je avtor verjetno za naslovnike tuj in neprepričljiv.

Ob vseh navedenih dejstvih bi se kljub omejitvam, na katere je bilo opozorjeno, lahko še vedno vztrajalo pri tezi, da je Cankar v italijanskem prostoru prisoten kot klasik svetovne književnosti. Ker pa niso izpričane še dodatne značilnosti, bi takšna trditev težko vzdržala kritiko. Pisatelj ni prodril v šolske programe in učbenike, po njem ne posegajo stalni bralci, ne pojavlja se v prestižnih knjižnih zbirkah z deli svetovne književnosti, ni vključen v reprezentativne antologije, predvsem pa zbujajo pozornost zgolj ob izidu posameznih prevodov, ki pa zadnje desetletje ne izhajajo več. Že pred tem je opazna odsotnost

novih idej pri populariziranju slovenskega klasika. Ob prevodih njegovih posameznih del, nekaj specializiranih študijah ter eni odrski uprizoritvi je nekoliko drugačne prijeme poskušal le Arnaldo Bresan, toda tudi on je svoja prizadevanja opustil, še preden se je nenadoma izteklo njegovo življenje.⁹⁰

VI.

Procesi uveljavljanja Ivana Cankarja v italijanskem kulturnem prostoru so se po drugi svetovni vojni nadaljevali in dosegli razsežnosti, kakršne je mogoče ugotoviti le še pri Cirilu Zlobcu. Z njim so se ukvarjali zelo različni ljudje v raznovrstnih okoljih, med njimi srečamo tako priznane italijanske slaviste kot najbolj prizadevne posrednike slovenske književnosti. Uspelo jim je, da je poleg številnih objav v različnih periodikah izšla tudi vrsta samostojnih knjižnih izdaj, pisatelj je vključen v nekatere antologije, trikrat najdemo prevode njegovih del v knjižnih zbirkah z najvišjimi nakladami, dvakrat je istega leta je izšlo celo po dvoje knjižnih izdaj istega dela, predstavljen je v nekaterih priročnikih. To je eden redkih slovenskih pisateljev, katerega delo je našlo odmev tudi v elektronskih medijih in na odru italijanskega poklicnega gledališča. Zato ne preseneča, da so posamezni italijanski intelektualci naklonjeno ocenili njegova dela.

Njihovo število je omejeno, saj med popularizatorji in celo med prevajalci prevladujejo Slovenci. Še bolj presenetljivo je, da italijanske interpretacije Cankarjevega umetniškega sveta razkrivajo komajda kakšen izviren pogled, ki ne bi bil že pred tem aktualiziran v literarni vedi na Slovenskem. Še več, najbolj prodorne niso bile posredovane italijanski literarni publikli, zato ni mogoče rekonstruirati kakšnega posebnega razumevanja Cankarjevega dela, ki bi odkrilo neznane plati v njegovem sporočilu.

Relevantnejši so pojavi, ki odkrivajo določene rezerve v vrednotenju njegovega dela, kar je prišlo najbolj do izraza ob tržaški uprizoritvi Tomizzove dramatizacije Cankarjevega Martina Kačurja. Ob tem se pokaže, kako pomemben je družbeni kontekst in zunaj-literarne determinante pri razbiranju umetniškega sporočila.

Iskanje objektivne slike o uspešnosti Cankarjevega prodiranja v italijanski svet ne more prezreti slovenskega preценjevanja posameznih pojavov. Prezrto je bilo, da so nastajali sporadično, med seboj nepovezано in brez kontinuitete. Prav tako se ne upošteva, da je v Italiji znan le močno zreducirani del pisateljevega obsežnega in mnogoplastnega opusa, ki je v polstoletnem obdobju po drugi svetovni vojni komajda doživel kakšno dopolnilo, vsa druga dela so bila v Italiji znana že pred drugo svetovno vojno. V zadnjih letih so poleg tega vse izrazitejši pojavi, ki opozarjajo, da prizadevanja za Cankarjevo uveljavljanje v Italiji usihajo. Že vrsto let ni izšel noben nov prevod kateregakoli njegovega dela, o njem se ne piše in ne razpravlja, kar lahko povzroči, da bo doseženo utonilo v pozabo. Tako se zdi, da je pisatelj že presegel svoj zenit, ki je sicer najvišji med vsemi

slovenskimi klasiki, vendar njegov položaj še ni dovolj utrjen, da bi zaživel avtohtono življenje kot klasik svetovne književnosti. Ob vseh teh pojavih se tako postavlja celo vprašanje, ali je mogoče kateregakoli slovenskega pisatelja še bolj prodorno uveljaviti v tujini. S tem pa se odpira tudi temeljna dilema, kakšna je umetniška vrednost pisateljev, ki jih ima mali narod za svoje klasike. Če pisatelj malega naroda ne more postati klasik tudi pri sosednjem narodu, se ponuja nekaj ključnih odgovorov, ki jih je skušal preveriti pričujoči prispevek: umetniška prepričljivost pisatelja je lahko skromna ali tuja drugemu kulturnemu prostoru in gre torej za precenjevanje lastnih ustvarjalcev; možno pa je tudi, da so bolj kot sama kvaliteta pisatelja pomembne zunajliterarne okoliščine, ki so prikazane na pričujočih straneh.

BIBLIOGRAFSKI DODATEK

1. SAMOSTOJNI KNJIŽNI PREVODI CANKARJEVIH DEL PO LETU 1945
- Il servo Bartolo e il suo diritto* (Hlapec Jernej in njegova pravica); prev. Ivan Regent, Giovanni Sussek. Trieste, Casa editrice Anteo 1945, 125 str. Pregledan ponatis prevoda iz leta 1925.
- La Mamma. Pagine d'amor filiale scelte e tradotte dal testo originale sloveno* (Mama. Izbor črtic); prev.: Enrico Damiani, Janko Jež. Roma, Luigi del Romano 1945, 124 str. (Collana Azzura di narratori scelti italiani e stranieri. 1). Koment.: I traduttori – La "madre" nel cuore e nell'opera di Cankar.
- Martin Kačur*. Prev. L. Manzini in L. Salvini. Firenze, Vallecchi 1951.
- Martin Kačur. Biografia di un idealista* (Martin Kačur. Biografija idealista); prev.: Enzo Franchi. Fiume, EDIT 1954, 132 str. Koment.: Enzo Franchi – Prefazione, str. 5-9.
- Biografia di un idealista* (Martin Kačur. Življenjepis idealista); prev.: Cirillo Cuttin. Milano, Rizzoli Editore 1964, 176 str. (Biblioteca Universale Rizzoli, 2099-2100). Koment.: Cirillo Cuttin, Nota, str. 5-4.
- La madre* (Mati. Izbor črtic); prev.: Franc Husu. Trst, ZTT 1969. Kom.: Marija Pirjevec.
- La forza dell'ideale, a cura di F(urio) Bordon, versione scenica del romanzo Martin Kačur; Fulvio Tomizza, L'idealista* (Martin Kačur, dramatizacija). Trieste, Teatro Stabile Friuli – Venezia Giulia 1976 (Quaderni nuova serie 5).
- Izdano ob premieri Tomizzove dramatizacije Cankarjevega Kačurja v Trstu. Vsebina: Josip Tavčar: Ragioni storiche di una letteratura; Jože Koruza: Il teatro dalle origini ad oggi; Martin Jevnikar: La vita e le opere; Marija Pirjevec: Cankar nella storia e nella cultura slovena; Žarko Petan: Precedenti riduzioni; Fulvio Tomizza: Nel segno del rispetto; Testo integrale della versione scenica di Fulvio Tomizza; Francesco Macedonio: Note di regia; [anon.:] Fulvio Tomizza.

- La Madre. Bozzetti in prosa di Ivan Cankar (Izbor črtic)*; prev.: Francesco Husu. Trieste, ZTT 1977; 95 str. Koment.: Marija Pirjevec, Ivan Cankar e il suo impegno artistico e civile, str. 7-15.
- I servi (Hlapci)*; prev. Furio Bordon. Sipario 1977, št. 378, str. 64-80.
- Il servo Jernej e il suo diritto (Hlapec Jernej in njegova pravica)*; prev.: Arnaldo Bressan. Milano, Feltrinelli 1977, 107 str. (Universale Economica, 752). Koment.: Arnaldo Bressan, Prefazione, str. 5-16; Cronologia della vita e delle opere di Ivan Cankar, str. 17-19; Bibliografia, str. 20-21.
- Il servo Jernej e il suo diritto (Hlapec Jernej in njegova pravica)*. Ur. Adriana Foschini, prev.: Arnaldo Bressan. Turin, Loescher-Feltrinelli editore 1978, 106 str. (Narrativa scuola Feltrinelli-Loescher, 3).
- Martin Kačur. Biografia di un idealista (Martin Kačur. Življenjepis idealista)*; prev.: Arnaldo Bressan. Milano, Mondadori 1981, 169 str. (Oscar narrativa 169). Koment.: Arnaldo Bressan, Introduzione.
- La casa di Maria Ausiliatrice (Hiša Marije Pomočnice)*; prev.: Marija Pirjevec. Pordenone, Studio Tesi 1983, 146 + XXX str. (Collezione Biblioteca 15). Koment.: Marija Pirjevec – Introduzione.
- Immagini dal sogno (Podobe iz sanj)*; prev.: Diomira Fabjan Bajc. Casale Monferrato, Marietti 1983, 147 str. (Collana di narrativa 3). Koment.: Alojz Rebula – Non e già l'ora, o Dio; Arnaldo Bressan – Postfazione.
2. PREVODI CANKARJEVIH DEL V ITALIJANSKI PERIODIKI PO LETU 1945
- La IV stazione* (4. postaja, Podobe iz sanj), prev. E. Damiani, Il settimanale per la Donna (Rim) 10.12.1945, št. 18;
- L'asino istriano (Istrski oslič)*, prev. Sergio Mihelčič, Il Progresso (Trst) 8.4.1946, št. 43;
- Questo pane amaro (Sveto obhajilo)*, prev. anon., Il Corriere di Trieste 25.5.1947, št. 595;
- La sigaretta del mattino (Jutranja cigareta)*, prev. M. Manzini, Il Corriere di Trieste 24.8.1947, št. 672;
- Una tazza di caffè (Skodelica kave)*, prev. U. Urbani, Il Corriere di Trieste 29.1.1948, št. 805; ponatis tudi v Il Corriere della sera (Milan);
- Cultura e società* (odlomek iz Slovensko ljudstvo in slovenska kultura), prev. anon., La voce del popolo (Reka) 7.1.1951, št. 5;
- All'alba (Ob zori)*, prev. anon., La nostra lotta (Koper) 21.4.1952, št. 239;
- La cameretta chiusa* (odlomek iz uvoda k Podobam iz sanj), prev. Valentina Cesaretti, Il popolo di Roma (Rim) 9.12.1952;
- Santa comunione (Sveto obhajilo)*, prev. Valentina Cesaretti, Il popolo di Roma (Rim) 10.2.1953;
- Il mio santuario (Njen grob)*, prev. Valentina Cesaretti, Il popolo di Roma (Rim) 5.4.1953;

- Una tazzina di caffè* (Skodelica kave), prev. Valentina Cesaretti, Il popolo di Roma (Rim) 10.4.1953;
- I fanciulli parlano* (Otroci in starci), prev. Valentina Cesaretti, Il popolo di Roma (Rim) 7.5.1953;
- Dieci soldi* (Desetica), prev. Edoardo Marchig, La voce del popolo (Reka) 13.12.1953, št. 294;
- La tazzina di caffè* (Skodelica kave), prev. Maria Micca, La voce del popolo (Reka) 21.6.1953, št. 144;
- La colpa di Joze* (Greh), prev. anon., La voce del popolo (Reka) 10.5.1953, št. 108;
- Il signor capitano* (Gospod stotnik), prev. Giorgio Darlic, Il Corriere di Trieste 1954, št. 2656;
- La madre* (Mati), prev. anon., Il Pioniere 1954, št.1, str. 10;
- Fanciulli e la gente adulta* (Otroci in starci), prev. anon., La voce del popolo (Reka) 11.12.1955, št. 291;
- La tentazione* (Skušnja, 3. poglavje Mojega življenja), prev. anon., La nostra lotta (Koper) 15.5.1956, št. 448;
- Il Signor capitano* (Gospod stotnik), prev. Valentina Cesaretti, Sette giorni (Bari) 17.11.1956, št. 48;
- Il peccatore Lenardo* (Grešnik Lenart Negoda), prev. Valentina Cesaretti, Italjug (Rim) 1957, št. 2;
- Dal dramma I servi* (Iz drame Hlapci), prev. Enrico Damiani, Janko Jež, Umana (Trst) št. 5-6, str. 28-29;
- Scienza ostile* (Tuja učenost), prev. Anna Dobnik, Il Corriere di Trieste 24.5.1959, št. 4273;
- La patria di Juraj* (O domovina, ti si kakor zdravje), prev. Giacomo Scotti, La voce del popolo (Reka) 8.11.1959, št. 263

3. OCENE PREVODOV, OBJAVLJENE V ITALJANSKI PERIODIKI

- Anon.:* Ivan Cankar, La mamma, L'Osservatore Romano 12.6. 1946, št. 137, str. 2;
- Urbani, Umberto:* Il culto della madre, Corriere di Trieste 23. 12. 1951, št. 1991, str. 3;
- Jež, Janko:* Profilo di Ivan Cankar, Umana (Trst) 1957, str. 27;
- Husu, Franc:* Ivan Cankar, L'Osservatore Romano 21.2.1976, št. 43, str.5;
- Magris, Claudio:* Il poeta di nazione senza storia, Corriere della Sera (Milan) 17.8.1976, št. 191, str. 3;
- Anon.:* Ivan Cankar, Il servo Jernej e il suo diritto, La Fiera letteraria (Rim) 27.2.1977, št. 109, str. 12;
- l.m.:* Ivan Cankar, Il servo Jernej e il suo diritto, La Battana (Reka) 1977, str. 141;
- Volli, Ugo:* Caro padrone, voglio la tua terra, La Repubblica (Rim) 13.4.1977, št. 82, str. 11;
- Vitale, Serena:* Servo della gleba eroe dell'utopia, Tuttolibri (Turin) 30.4.1977, št. 6, str. 11;
- Anon.:* Il gabbiano diverso, Il Meridiano di Trieste 2.6.1977, št. 22, str. 8;

- Magris, Claudio*: Il volto della vecchia Austria nell'odissea del servo sloveno, *Corriere della Sera* (Milan) 7.8.1977, št. 181, str. 8;
- Bergamini, Giorgio*: Pietà per i puri, *Il Piccolo* (Trst) 3.1.1982, št. 2, str. 3;
- Panzeri, Fulvio*: Ai confini della Mitteleuropa un grande incompreso, Ivan Cankar, faccia e parole da sloveno, *Il Sabato* (Milan) 23-29.4.1983, št. 17, str. 27;
- Toscani, Claudio*: Ivan Cankar – Immagini dal sogno, *Uomini e libri* (Milan) 1983, št. 94, str. 34;
- Maucci, Chiara*: Povere, dannate piaghe in quattordici bambine, *Il Piccolo* (Trst) 17.12.1983, št. 297, str. 3;
- Mezzanconica, Massimo*: La casa di Maria Ausiliatrice, *Uomini e libri* (Milan) 1984, št. 98, str. 28;
- Ferrari, Silvio*: Una civiltà si spegne in sanatorio, *L'Unità* (Rim) 24.5.1984, št. 122, str. 12.

4. STROKOVNA LITERATURA

- Damiani, Enrico*: Cultura slovena in Italia, SR 1950, str. 464-485;
- Salvini, Luigi*: Italijani o slovenski kulturi, SR 1951, str. 137-138, 286-287;
- Budal, Andrej*: O slovenistiki v Italiji po drugi svetovni vojni, SR 1961/62, št. 1-4, str. 267-275;
- Jež, Janko*: Italijansko – slovenski kulturni stiki skozi stoletja, PDK, 3.3.1968-20.10.1968, št. 54-242;
- Brecelj, Marijan, France Dobrovoljc*: Bibliographie – Traductions des belles lettres slovènes, Bibliografija prevodov iz slovenskega leposlovja, *Le Livre slovène* 1971, posebna številka, str. 1-119;
- Scotti, Giacomo*: Cankar in italiano, V zborniku: Ivan Cankar v 1977, str. 29-32;
- Petaros, Robert*: Prevodi slovenskih leposlovnih del v italijanščino, Izvestja srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju za š.l. 1976-77, 1978-79, Trst 1980, str. 5;
- Pirjevec, Marija*: Saggi sulla letteratura slovena dal XVII° al XX° secolo, Trst, ZTT 1983, 106 str.;
- Dobrovoljc, France*: Bibliographie – Traductions des belles lettres slovènes, Bibliografija prevodov iz slovenskega leposlovja od 1972 do srede 1983. leta, *Le Livre slovène* 1984, posebna številka, str. 1-44;
- Moder, Janko*: Slovenski leksikon novejšega prevajanja, Koper 1985, 502 str.;
- Jan, Zoltan*: Slovenska in italijanska narodnostna skupnost – most med kulturama, *Primorska srečanja* 1989, str. 900-909;
- Košuta, Miran*: Soočanja. Bioi paralleloi, Sd 1989, str. 161-172;
- Pirjevec, Marija*: Slavistika v Italiji, 1927-1951, SR 1990, str. 221-232;
- Fatur, Silvo*: Beležke o prevajanju slovenskih leposlovnih stvaritev v italijanščino, *Primorska srečanja* 1990, št. 106-107, str. 311-312;

- Košuta, Miran*: Književnost /Italijansko-Slovenski odnosi, Kultura/, v Enciklopedija Slovenije, IV. zv., Ljubljana, 1990, str. 203-205;
- Košuta, Miran*: Krpanova sol. Slovensko – italijanski in obratni literarni odnosi; Jezik in književnost II (Trst) 1991 str. 33-52;
- Košuta, Miran*: "Tamquam non essent?" Traduzioni italiane di opere letterarie slovene, Metodi e ricerche (Videm) 1992, št. 1, str. 3-29;
- Bonazza, Sergio*: Bilancio della slovenistica italiana (1940-1990), v zborniku: La slavistica in Italia, Roma 1994, str. 377-401;
- Jan, Zoltan*: Zanimanje za slovensko književnost v obdobju fašizma, Primorska srečanja 1995, št. 170-171, str. 422-428;
- Stanovnik, Majda*: Stoletje upov in uspehov slovenske književnosti v prevodih, XXXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, Filozofska fakulteta 1995, str. 191-204.

OPOMBE

¹ Prim. tudi ugotovitve, ki izhajajo iz dosedanjih raziskav teh vprašanj, ter gradivo, zbrano v bibliografskem dodatku.

² Prim. bibliografski dodatek. Ob navedenih delih, ki so izšla v obravnavanem obdobju, je znanih vsaj 35 samostojnih knjižnih prevodov Cankarja v italijanščino, ki jih je prispevalo skoraj dvajset prevajalcev in so izšli pred letom 1945.

³ Letna knjižna naklada v Italiji dosega okrog 136 milijonov izvodov, toda 76% je italijanskih izvornih del, manj kot četrtina pa je prevodov, kar je proporcionalno precej drugače kot pri nas ali pri nekaterih drugih narodih. Tako kot vsi zahodnoevropski narodi se tudi Italijani zanimajo za slovenske književnosti manj kot za druge, saj po podatkih njihovega statističnega zavoda obsegajo prevodi iz teh književnosti komajda 0,5% celotne prevodne produkcije ali 127 naslovov knjig v letu 1990. (Giornale della libreria 1991, št. 11, str. 18-19. Prim. tudi: Miran Košuta, "Tamquam non essent?" Traduzioni italiane di opere letterarie slovene, Metodi e ricerche (Videm) 1992, št. 1, str. 19-20; isti, Slovenska prevedena beseda v italijanskem svetu, PDK 22.11.1989, št. 269, str. 9.

⁴ Ivan Cankar: Il grido della folla (Hlapec Jernej), prev. Rudolf Golouh, Milan 1911; Il servo Bartolo e i suoi diritti, prev. Giovanni Lorenzoni, Gorica, Patrenolli 1925; Il servo Bartolo e il suo diritto, prev. Ivan Regent in Giovanni Sussek, Trst, Casa editrice Parnasso 1925 (dve izdaji, druga ilustrirana); La Bella Vida, prev. Giovanni Lorenzoni, Videm - Trst, Libreria Editrice Udinese 1926 (ponatis 1928); Il racconto di Šimen Sirotnik, prev. Wolfango Giusti, Rim, Istituto per l'Europa Orientale 1929; Il Re di Betainova, prev. Bartolomeo Calvi, Turin, Società editrice internazionale 1929; La mia vita, prev. Bartolomeo Calvi, Mantova, "Mussolinia" Edizioni Paladino 1930; La Casa di Maria Ausiliatrice, prev. Wolfango Giusti, Lanciano, R.Carabba 1931; Saggi di versione dalle "Immagini di sogni" di Ivan Cankar, prev. Bartolomeo Calvi, Mantova, Stabilimento tipografico La Stampa del. Rag. C. Peroni 1934 (separat). Prim. tudi: Zoltan Jan: Zanimanje za slovensko književnost v obdobju fašizma, Primorska srečanja 1995, št. 170-171, str. 422-428.

- ⁵ Prim. opombo 4.
- ⁶ Sodeč po zapiskih Antona Rutarja, primorskega učitelja in tigrovca, ki se je tedaj šolal v Tolminu, so ga dijaki cenili kot "izrazitega intelektualca", ki se je kmalu temeljito naučil slovenščine. Vedeli so za njegovo prevajanje Cankarja. Osebnih arhiv Antona Rutarja je strokovno obdelan in v veliki meri objavljen v delu: Borut Rutar, TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci; Tolminska 1918-1941, Ljubljana 1996 (Ecce homo), str. 45-46.
- ⁷ M. Jevnikar: Calvi Bartolomeo, Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Gorica 1993, str. 512-513.
- ⁸ Pismo z dne 5.3.1925 je objavljeno v knjigi: Roberto Bazlen, Scritti, Milano 1984, str. 357-359.
- ⁹ "La casa editrice 'Parnasso' di Trieste ha pubblicato la traduzione di una novella di uno sloveno, *Ivan Cankar: Il servo Bartolo ed il suo diritto*. È, come purezza di linea epica, una delle cose più perfette che conosco. Vorrei leggere una tua critica in una rivista decente." L.c. str. 358.
- ¹⁰ "Da un riasunto, quale il presente, tutto va perduto di quel ch'è continuità in linea, impostazione e risoluzione dei temi: svanisce l'organismo musicale, restano in evidenza le parti più ambigue, gli sviluppi più pericolosi. [...] Ma stabilita questa distinzione null'altro pare a noi di dover domandare. Non ci resta facile trovare uno scritto d'arte di un "genere" più lontano di quelli della nostra capacità di simpatia; altrettanto difficile ci pare ora, nel concreto, ricordare molti racconti ch'escano meglio vittoriosi dalle angustie delle definizioni e degli schemi." Eugenio Montale: *Un servo padrone, Il Baretto* (Torino) 15.11.1925, št. 15, str. 21.
- ¹¹ Gino Brazzoduro: Un'idea di letteratura a Trieste, La Battana 1987, št. 85, str. 5; A.R.: Ob zbirki kritik Roberta Bazlena, Mladika 1995, št. 7, str. 155-156.
- ¹² Prim. opombo 4.
- ¹³ Hubert Močnik: Lorenzoni Giovanni, Primorski slovenski biografski leksikon, 9. snopič, Gorica 1983, str. 305.
- ¹⁴ Rudolf Klinec: Zgodovina goriške Mohorjeve družbe, Gorica 1967, str. 43.
- ¹⁵ Bressan, Arnaldo: *Le avventure della parola*, Milano, Il Saggiatore 1985, 240 str.
- ¹⁶ Umberto Saba: *Da scorciatoie e raccontini*, objavljeno v *Prose scelte a cura di Giovanni Giudici*, Milano 1976.
- ¹⁷ Jolka Milič: Kaj je menil Saba o Hlapcu Jerneju, PDK 13.11.1983, št. 267, str. 3. Prim. tudi Nedeljko Fabio: *Nova tržaška književnost, Dialogi* 1975, št. 7-8; isti: *Trščanska književnost i slavenski jug*, v delu: *Štavljenje štiva*, Zagreb 1977.
- ¹⁸ Corrado Alvaro: *Gente in Aspromonte*, Milano 1935², str. 3-105.
- ¹⁹ Marjan Zlobec: *Kačur - evropski roman leta 1906*, Delo 27.11.1986, št. 312, str. 5 (Književni listi).
- ²⁰ Ivan Cankar: *Martin Kačur, Biografia di un idealista*, prev. Arnaldo Bressan, Milano, Mondadori 1981, 169 str. (Oscar narrativa 169).
- ²¹ "Gli stessi /rapporti/ si "deterioravano" in epoca relativamente recente, allorché egli traduceva per le edizioni Oscar Mondadori il "Martin Kačur" di Ivan Cankar, permettendone una serie di giudizi che erano stati espressi dai critici teatrali sulla mia precedente drammatizzazione dello stesso romanzo, rappresentata dal Teatro Stabile di Trieste. Poiché nell'introduzione non veniva fatto alcun accenno né al mio lavoro né alla sua rappresentazione da parte dello Stabile triestino, scrissi una lettera di rammarico all'editore, che

era poi il mio editore senza peraltro chiedere alcuna riparazione." Fulvio Tomizza: Tomizza a Bressan, *Il Piccolo* 21.2.1994, št. 34, str. 28.

²² Martin Kačur je izšel v zbirki milanske založbe Biblioteca Universale Rizzoli, za tem v Mondadorijevi zbirki Oscar narrativa; Hlapca Jerneja je založba Feltrinelli vključila v zbirko Universale Economica, isto leto pa je izšel še ponatis za šolske potrebe v nakladi 30.000 izvodov, kar je tudi za italijanske razmere ogromno. Prim.: Marijan Breclj: Martin Kačur v italijanščini, *NRazgl* 3.10.1964, št. 19, str. 382; Branko Hofman: Ivan Cankar v družbi svetovnih klasikov, *LD* 21.8.1964, št. 227, str. 4; Marjan Zlobec: Kačur - evropski roman leta 1906, *Delo* 27.11.1986, št. 312, str. 5 (Književni listi).

²³ Giovanni Maver: *Storia della letteratura slovena*, Appiano Gentile (Como), Casa editrice Dr. Francesco Vallardi 1960; Bruno Meriggi: *Le letterature della Jugoslavia*, Firenze, G.C.Sansoni - Milano, Accademia - Sansoni 1970, 617 str. (*Le letterature del mondo* 24); Marija Pirjevec: *Saggi sulla letteratura slovena dal XVII° al XX° secolo*, Trst, ZTT 1983, 106 str.; sem moramo uvrstiti tudi literarnozgodovinski uvod v Salvinijevo antologijo *Sempreverde e rosmarino*.

²⁴ Nepoznavanje pisatelja slikovito opisuje Arnaldo Bressan v svoji knjigi *Pustolovščina besede* (Koper - Trst, 1985, str. 23). Med drugim navaja, da zanj ni vedel niti neorealistični pisatelj in založniški svetovalec Elio Vittorini, ki "je bil najbolj odprt novemu in tujini, najbolj svoboden in živ [...], ko je svoje mlajše prijatelje opozarjal na tisto, kar bi jih utegnilo zanimati."

²⁵ Novellieri Slavi, *Panorama della letteratura novellistica Russa, Ucraina, Polacca, Boema, Slovacca, Serba, Croata, Slovena e Bulgara*, Roma, De Carlo Editore 1946, 914 str. (*Enciclopedia della novella*); *Sempreverde e rosmarino, Poeti sloveni moderni*; Roma, Carlo Colombo 1951 (*La Bilancia - Antologie di letterature straniere*); *Scrittori jugoslavi*, Fiume, EDIT 1956; *La letteratura giovanile jugoslava*, Milano, Trevisini 1968, 189 str. (*Università degli studi di Padova. Collana di studi sull'Europa orientale*. 8); *Il teatro sloveno, Venezia - Padova*, Marsilio Editori 1975; *Introduzione alla storia culturale e politica slovena a Trieste nel '900*, Trieste, Provincia di Trieste 1983, 213 str.

²⁶ *Pesmi Cirila Zlobca* so med drugim vključene tudi v prestižne antologije, kot sta npr. *Antologia europea, Le prospettive attuali della poesia in Europa*, ur. Fabio Dopliche, Rim 1991, 918 str. (*Quaderni di STIL B* št.8); *Luna d'amore*, ur. Luciano Luisi; Roma, Tascabili Economici Newton 1994 (Cento pagine per mille lire, 137).

²⁷ Prim. bibliografski dodatek.

²⁸ Prim. bibliografski dodatek.

²⁹ Prim. bibliografski dodatek.

³⁰ Najvišjo naklado ima skoraj 120 let stari milanski dnevnik *Corriere della Sera*, ki je najbolj razširjen v Lombardiji (povprečna dnevna naklada 491.430 izvodov v letu 1987); precej enakomerno po vsej Italiji je bran rimski dnevnik *La Repubblica*, ki izhaja od leta 1975 in jo je ustanovil urednik znanega magazina *L'Espresso* (povprečna dnevna naklada 656.783 izvodov v letu 1987). Na tretjem mestu je skoraj 130 let stari torinski dnevnik *La Stampa* s povprečno dnevno naklado 428.267 izvodov v letu 1987. Pomembni so pokrajinski dnevniki: v Trstu *Il Piccolo*, v Benetkah *Il Gazzettino*, v Milanu npr. *Il Giorno* in *Il Giornale*. Prim.: Marko Waltritsch: Podatki o razširjenosti, *PDK* 8.2.1989, št. 32, str. 12; Stanje tiska v Italiji,

Novi list 16.7.1987, št. 1039, str. 6. Po podatkih italijanskega državnega statističnega urada (ISTAT) je v letu 1993 izhajalo v Italiji 10.253 periodik, med njimi je 130 dnevnikov. Prim.: Notiziario ISTAT marzo 1995, serie 4, foglio 41, št. 1, str. 1-7.

³¹ Viktor Habjan: Razgovor s prevajalko Cankarja, Knjiga 1957, str. 362-364.

³² Ciril Zlobec: Potovanje na Sicilijo s postankom v Rimu, Primorska srečanja 1995, št. 166, str. 149.

³³ Nuova poesia jugoslava, ur. Ciril Zlobec s sodelovanjem Slavka Mihaliča, Aleksandra Spasova, kom. Mitja Mejak, Parma, Guanda S.T.E.B. 1966, 461 str. (Collana Fenice. Nuova serie. Sezione antologie. 12). Vzporedno besedilo.

³⁴ Med takšnimi se lahko navede italijansko-slovenska revija Arcadia, ki je izhajala v preteklem stoletju, kasneje se je pojavila Favilla s priložo La Musa slava, v novejšem času pa La Bora, Ponerosso, Lettere triestine. Prim.: Tržaška "Favilla" (1836-1846), Prva italijanska revija, ki je seznavala italijanske kroge s kulturo slovanskih narodov, PDK 19.8.1956, št. 184, str. 3; Miran Košuta: Štirje mejniki, PDK 16.11.1993, št. 307, str. 2.

³⁵ Revijo je 1918. leta ustanovil in jo deset let izdajal tržaški publicist in osrednji časnikar Piccola, pisatelj Silvio Benco. Njegova hči, kasnejša senatorka Aurelia Gruber Benco, jo je obnovila 1951. leta, bila njena urednica in založnica, dokler ni prenehala izhajati 1973. leta. Prim.: Francesco Flora: Silvio Benco, Antologia di Umana, Trst 1986, str. 65-68; Sauro Pesante: Bibliografia degli scritti di Silvio Benco, Trst 1949; Aurelia Gruber Benko: Nekaj besed o tržaški reviji Umana, Primorska srečanja 1987, št. 76/77, str. 514.

³⁶ Un anello della catena, Il giornalaio, Umana 1952, št. 6, str. 29; Iz italijanskega sveta, Sidro 1952, št. 1, 4. str. ovitka. Prim.: Zoltan Jan: Pahorjevo zgodnje uredniško delo, objavljeno v: Pahorjev zbornik, Trst, NŠK - Slavistično društvo Trst 1993, str. 193-206.

³⁷ Lavo Čermelj: Tržaški dvomesečnik "Umana", NSd 1955, št. 9, str. 857-859.

³⁸ Actor Spectator: La fucilazione di Basovizza, Umana 1954, št. 9/10, str. 22-24.

³⁹ Janko Jež: Profilo di Ivan Cankar, Umana 1957, št. 5/6, str. 27; Ivan Cankar: Dal dramma I servi, l.c., str. 28-30.

⁴⁰ Od srede šestdesetih let, po drugem prelomu, do katerega je prišlo z objavo prevodov Kosovela, se v reviji bolj pogosto pojavljajo slovenski pesniki. Večino je prevedla Jolka Milič. Njena predstavitev Franceta Filipiča je izšla kot dvojezična objava 1966. leta, pri njenem prevodu Cirila Zlobca in Tomaža Šalamuna je 1969. sodelovala tudi Lidija Dekleva; leta 1971, neposredno ob knjižni izdaji Kosovelove poezije v italijanščini, pa prinese revija obsežnejši izbor enajstih Kravosovih pesmi ter posamezne recenzije slovenskih knjig. Tedaj napiše članek o tomajskem pesniku urednica Aurelia Gruber Benco, ki se je potrudila tudi pri nekaterih javnih predstavitvah omenjene zbirke.

⁴¹ France Dobrovoljc: Rokopisni prevodi Cankarjevih dram in dramatizacij njegovih del, v zborniku Ivan Cankar v prevodih, Murska Sobota 1977, str. 188.

⁴² Arnaldo Bressan, l.c. str. 33-42. Radijskih oddaj slovenske dramatike je bilo očitno še več, vendar niso pustile nobenih odmevov in o njih niso znani natančnejši podatki. Tako so npr. 1984. leta predvajali Kmeclov In-

tervju, a v razgovoru s podpisanim avtor ni mogel dati določnejših podatkov, saj je za predvajanje vedel le zaradi prejetega avtorskega honorarja.

⁴³ France Dobrovoljc: Rokopisni prevodi Cankarjevih dram in dramatizacij njegovih del, v zborniku Ivan Cankar v prevodih, Murska Sobota 1977, str. 188; isti, Bibliografija literature o Cankarjevi dramatik, Ljubljana 1960 (Knjižnica Mestnega gledališča), nadaljevanja v Dokumentih SGM.

⁴⁴ Nuccio Messina: La città e il suo teatro, Sipario 1977, št. 369, str. 52-53.

⁴⁵ Seznam, ki je nastal na podlagi dokumentacije Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani, GL SNG (Drama), GL SSG (Trst) ter poročil slovenskega zunanjega ministrstva in sorodnih slovenskih institucij, ni popoln.

⁴⁶ Slavko Jan: Nastopi Drame SNG zunaj Slovenije, Dokumenti SGM 1967, št. 10, str. 263; Bogdan Pogačnik: Gledališka izmenjava s Trstom, Delo 31.12.1963, št. 358, str. 5.

⁴⁷ Repertoar mladinskega gledališča La Contrada v Trstu, PDK 29.10.1986, št. 255, str. 5; Festival mladinskih gledališč v Miljah, PDK 16.7.1987, št. 167, str. 9; Mladinska gledališča včeraj zapustila Milje, PDK 29.7.1994, št. 168, str. 12.

⁴⁸ Kot poroča Vasja Predan, si je za gledališko sodelovanje najbolj prizadeval italijanski veleposlanik v Beogradu Folco Trabalza, ki je tudi omogočil, da je srbski režiser Kosta Spaić v Trstu sodeloval pri postavitvi Držičeve komedije Dundo Maroje, otvoritvene predstave sezone 1969/70 (Delo 9.5.1971, št. 123, str. 6).

⁴⁹ Janko Jež: Slovenska dramska gledališka tvornost v znamenju kulturnega sodelovanja z Italijo, Zbornik SNG Trst 1959, str. 17-19; Lojze Kante: Slovenska dramatika predstavljena v Italiji, NRazgl 12.3.1976, št. 5, str. 130; Mednarodni gledališki festival v Sirolo, PDK 7.8.1987, št. 187, str. 3.

⁵⁰ Prim. separadni odtis iz Enciclopedia del Friuli - Venezia Giulia: Filibert Benedetič: Il teatro sloveno, fotografie di Jerman Magajna; Trst 1981, str. 2117-2140.

⁵¹ Vili Vuk: Gledališče je most med kulturama, Večer 25.3.1970, št. 70, str. 3.

⁵² D'Osmo Sergio in Filibert Benedetič: Paralelni intervju, Vprašanja je postavljala Jože Koren, PDK 16.5.1971, št. 114, str. 3; Vasja Predan: Potegavščine, Gostovanje italijanskega dramskega gledališča iz Trsta v ljubljanski Drami, Delo 9.5.1971, št. 123, str. 6.

⁵³ Slavko Grum: Avvenimento nella città di Goga, Sipario 1971, št. 307; Ivan Cankar: La forza dell'ideale, a cura di F(urio) Bordon, versione scenica del romanzo Martin Kačur, Fulvio Tomizza, L'idealista (italijanska dramatizacija); Trieste, Teatro Stabile Friuli - Venezia Giulia 1975 (Quaderni nuova serie 5).

⁵⁴ Ivan Cankar: La forza dell'ideale, a cura di F(urio) Bordon, versione scenica del romanzo Martin Kačur, Fulvio Tomizza, L'idealista; Trieste, Teatro Stabile Friuli - Venezia Giulia 1976 (Quaderni nuova serie 5). Izdano ob premieri Tomizzove dramatizacije Cankarjevega Kačurja v Trstu. Vsebinsko: Josip Tavčar: Ragioni storiche di una letteratura; Jože Koruza: Il teatro dalle origini ad oggi; Martin Jevnikar: La vita e le opere; Marija Pirjevec: Cankar nella storia e nella cultura slovena; Žarko Petan: Precedenti riduzioni; Fulvio Tomizza: Nel segno del rispetto; Testo integrale della

versione scenica di Fulvio Tomizza; Francesco Macedonio: Note di regia; anon.: Fulvio Tomizza.

⁵⁵ "[...] ci si è sforzati di dar forma drammaturgica italiana alla sostanza del testo originario". "Di tanto in tanto, però, alle troppo pesanti imposizioni di talune didascalie ci siamo anche ribellati: ravvisando in esse preoccupazioni di narratore più che l'uomo di teatro [...]" Lino Carpinteri: Nel coure della Mitteleuropa, Sipario 1971, št. 307, str. 72.

⁵⁶ Znane so kritike v italijanskih časopisih L'Unità, La Notte, L'Avvenire, Il Giornale, Il Giorno, La Repubblica, Il Corriere della Sera, ki jih omenja Arnaldo Bressan v svojem predgovoru k prevodu Cankarjevega Kačurja (Milano, Mondadori 1981, str. 17-23, Oscar narrativa 169). Ocenio predstave sta objavila tudi tržaški Il Piccolo in Il Meridiano di Trieste.

Slovenske kritike (tudi ob gostovanjih) so prispevali: Zora Tavčar (Mladika 1976, št. 10, str. 171); Bogdan Pogačnik (Delo 7.4.1976, št. 86, str. 8; ponatisi v PDK, 7D); Lojze Kante (Delo 2.7.1976, št. 126, str. 9); Snežna Šlamberger (Dnevnik 14.10.1976, št. 281, str. 5); Andrej Inkret (Delo 14.10.1976, št. 241, str. 8); Janko Tedeško (Delo 16.10.1976, št. 243, str. 25); Ace Mermolja (PDK 14.11.1976, št. 266, str. 5-6); Ace Mermolja (PDK 19.11.1976, št. 270, str. 2); Zdenka Lovec (PrimN 19.11.1976, št. 47, str. 9); Jernej Novak (Dnevnik 23.11.1976, št.320, str.3); Dušan Željeznov (Večer 23.11.1976, št. 274, str. 6); Arnaldo Bressan (NRazgl 10.12.1976, št. 23, str. 630-631; NRazgl 24.12.1976, št. 24, str. 658); Lojze Kante (Delo 24.12.1976, št. 299, str. 8; ponatisi v NRazgl); Andrej Inkret (Delo 25.11.1976, št. 276, str. 8); Rapa Šuklje (Delo 26.11.1976, št. 27, str. 9); Zdenka Lovec (PrimN 26.11.1976, št. 48/49, str. 9); Janko Ban (PDK 9.1.1977, št. 7, str. 7); Damiani Sandro (Delo 29.1.1977, št. 23, str. 20); France Vurnik (Dnevnik 10.2.1977, št. 39, str. 5); Jože Javoršek (Delo 11.2.1977, št. 34, str. 8); Andrej Inkret (ITD 18.2.1977, št. 7, str. 13); Dušan Kalc (PDK 18.6.1977, št. 139, str. 7). Danilo Lokar je pričel ob tej predstavi intenzivno pisati o Cankarju, tako da je čez leto izšla njegova knjiga Cankarju na rob (Ljubljana 1978). Prim.: Danilo Lokar: Cankar v italijanščini, Primorska srečanja 1977, št. 1/2, str. 28; isti, Cankarjeva "Ena sama novela", n.m., št. 6, str. 30.

⁵⁷ "Tra bello il fatto che siamo noi Italiani a far conoscere agli jugoslavi un loro autore." Corriere della sera 16.2.1977, št. 38, str. 2; Tatjana Dolhar: Bolhin kašelj v italijanščini in slovenščini, PDK 4.1.1995, št. 3, str. 13; Razstava Cankarjevih del odprta v središču mesta, PDK 16.6.1976, št. 141, str. 2.

⁵⁸ Ivan Cankar: I servi, prev. Furio Bordon, consulente per la traduzione dallo sloveno Janko Jež, Sipario 1977, št. 378, str. 64-80.

⁵⁹ Mario Brandolin: Ivan Cankar: "Ho scelto l'arena della vita", Sipario 1977, št. 368, str. 20-22; Fulvio Tomizza: Da "Kaciu" a "L'Idealista", Sipario 1977, št. 368, str. 22; Carlo Maria Pensa: L'Idealista, Sipario 1977, št. 368, str. 32-33; Nuccio Messina: La città e il suo teatro, Sipario 1977, št. 369, str. 52-53.

⁶⁰ Federico Grilli: Teatro sloveno: ponte fra due culture, Sipario 1977, št. 369, str. 64-65; Filibert Benedetič: La collaborazione come metodo, Sipario 1977, št. 369, str. 65; isti: L'attività del teatro, Sipario 1977, št. 369, str. 65; Il teatro Stabile Sloveno nella stagione di prosa 1976-1977, Sipario 1977, št. 369, str. 66; Ravel Kodrič: Alla ricerca dell'identità, Sipario 1977, št. 369, str. 67-68.

⁶¹ Guido Botteri: "Ritardo" verso i popoli slavi, Sipario 1977, št. 378, str. 64-80.

⁶² Handkejev Čas, ko nismo ničesar vedeli drug o drugem od petka v Tržaškem gledališču Rossetti, konec meseca pa še v Kulturnem domu, PDK 11.1.1995, št. 10, str. 24; Matejka Grgič: "Med prednostmi projekta Handke je bila možnost vzpostavljanja stikov med igralci, ki so prišli iz različnih gledališč in sredin", PDK 17.2.1995, št. 47, str. 15; Nastja Colja: Handke v SSG in Rossettiju, Zanimanje italijanske javnosti za slovensko stvarnost, Primorska srečanja 1995, št. 172, str. 547-548.

⁶³ Arnaldo Bressan je sodeloval pri naslednjih knjižnih izdajah Ivana Cankarja: *Il servo Jernej e il suo diritto*, (prev. in komentiral), Milano, Feltrinelli 1978 (dve izdaji istega leta, ena v žepni zbirki); Martin Kačur, *Biografia di un idealista*, (prev. in komentiral), Milano, Mondadori 1981; *Immagini dal sogno*, prev. Diomira Fabjan Bajc, komentirala Alojz Rebula in Arnaldo Bressan, Casale Monferrato, Marietti 1983. Prim.: Martin Jevnikar: Bressan Arnaldo, Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Gorica 1983, str. 497; Ciril Zlobec: Lastovka, ki oznanja pomlad, Delo 28.3.1996, št. 73, str. 8; Diomira Fabjan-Bajc: Umrli je prijatelj Slovencev, PDK 7.5.1996, št. 104, str. 4.

⁶⁴ Prim. bibliografski dodatek.

⁶⁵ Anon.: Ivan Cankar, La mamma, L'Osservatore Romano 12.6.1946, št. 137, str. 2; Umberto Urbani: Il culto della madre, Corriere di Trieste 23.12.1951, št. 1991, str. 3.

⁶⁶ Dušan Pirjevec: Hlapci, heroji, ljudje, Ljubljana 1969.

⁶⁷ Sempreverde e rosmarino, Poeti sloveni moderni, ur. in kom. Luigi Salvini, več prevajalcev, Roma, Carlo Colombo 1951 (*La Bilancia - Antologie di letterature straniere*).

⁶⁸ Luigi Salvini - Studio introduttivo, v antologiji: Sempreverde e rosmarino, Poeti sloveni moderni, Roma, Carlo Colombo 1951, str. 34.

⁶⁹ Claudio Magris: Il poeta di una nazione senza storia, Corriere della Sera (Milan) 17.8.1976, št. 191, str. 3; isti: Il volto della vecchia Austria nell'odissea del servo sloveno, Corriere della Sera (Milan) 7.8.1977, št. 181, str. 8.

⁷⁰ "Colui che innalza la narrativa della propria nazione a una problematica europea, incarna l'esempio del contrasto fra alcune personalità di respiro sovranazionale e il recinto regionale entro il quale esse sono costrette a circoscriversi." Claudio Magris, l.c., str. 3.

⁷¹ Arnaldo Bressan: Pustolovščina besede, Koper - Trst, Lipa - ZIT 1985, str. 25.

⁷² Claudio Magris: Nazionalismi e micronazionalismi, Trieste & oltre 1993, št. 4, str. 288-290.

⁷³ Marija Pirjevec: Ivan Cankar e il suo impegno artistico e civile, v knjigi Ivan Cankar: La Madre, Bozzetti in prosa di Ivan Cankar, Trieste, ZIT 1977, str. 7 - 15; ista: Ivan Cankar nella storia e nella cultura slovena; il ruolo della cultura e la sorte della nazione slovena nei discorsi di Ivan Cankar a Trieste; v delu: Saggi sulla letteratura slovena dal XVII° al XX° secolo, Trst, ZIT 1983, 106 str.; ista: Introduzione; v delu: Ivan Cankar: La casa di Maria Ausiliatrice, Pordenone, Studio Tesi 1983, 146 + XXX str. (Collezione Biblioteca 15). Osnovne teze je razvijala tudi v drugih razpravah o Cankarju.

⁷⁴ Alojz Rebula: Non e già l'ora, o Dio, v knjigi Ivan Cankar: Immagini dal sogno, Casale Monferrato, Marietti 1983.

⁷⁵ Janko Jež: Profilo di Ivan Cankar, Umara 1957, št. 5-6, str. 27.

⁷⁶ Ace Mermolja: Il pensiero politico e sociale nell'opera letteraria di Ivan Cankar, Gorica, Circolo "Rinascita" - Cooperativa libraria "Incontro-Srečanje" 1976, 54 str.

⁷⁷ I. Cankar, per cominciare; v knjigi - Arnaldo Bressan: Le avventure della parola, Milano, il Saggiatore 1985, str. 11 - 21 (L'arco 23). Prva objava v izdaji Hlapca Jerneja 1977, objava prevoda v Sodobnosti 1978, (str. 500-504) ter slovenski izdaji knjige Pustolovščina besede (str. 11-20). O Cankarju je pisal dvakrat tudi v Naših razgledih (NRazgl 10.12.1976, št. 23, str. 630-631; NRazgl 24.12.1976, št. 24, str. 658).

⁷⁸ Arnaldo Bressan: Pripis, v knjigi Arnaldo Bressan: Pustolovščina besede, Koper - Trst, Lipa - ZTT 1985, str. 31. V italijanski izdaji tega mesta ni.

⁷⁹ Arnaldo Bressan: Le avventure della parola, Milano, Il Saggiatore 1985, str. 21, Rizzolijeva izdaja je imela neizrazito, neposrečeno opremo, kar bi lahko tudi vplivalo na zanimanje kupcev.

⁸⁰ Marija Pirjevec: Saggi sulla letteratura slovena del XVIIlo al XXo secolo, Trst, ZTT 1983, str. 47-70; Arnaldo Bressan: Le avventure della parola, Milano, Il Saggiatore 1985, str. 11-46, (L'arco 23).

⁸¹ Primerjaj bibliografski dodatek. Poleg odlomka, ki je izšel v antologiji Il teatro sloveno (Venezia - Padova, Marsilio Editore 1975), je bil tekst objavljen v gledališki reviji Sipario 1977, št. 378, str. 64-80.

⁸² Med predvojnimi poskusi naj bodo omenjeni naslednji: Bartolomeo Calvi se je 1941 dogovoril s torinsko založbo Farinelli, da bo izdala Podobe iz sanj v zbirki Collana degli scrittori stranieri (Slovenec 12.8.1941, št. 188, str. 3); Umberto Urbaniju ni uspelo izdati Tujcev (Slovenec 3.4.1929, št. 2; l.c. 3.1.1930, št. 1, str. 7). Izpričan je tudi prevod Podob iz sanj Renata Pfliegerja, ki je bil namenjen za 3. zvezek zbirke Collezione di letterature slave (Jutro 12.6.1927, št. 138). Prim.: Diomira Fabjan-Baje: Izkusnje pri prevajanju sodobnih slovenskih besedil v italijanščino, Celovski zvon 1985, str. 36-39 (spremenjen ponatis v zborniku Štiristo let prevajanja na Slovenskem, Ljubljana 1985, str. 119-123).

⁸³ Bartolomeo Calvi se je po slovenski kritiki njegove študije o Prešernu prenehal aktivno zanimati za slovensko književnost in seveda tudi za Cankarja. Manj uspešen je bil tudi Ciril Kutin. Prim.: Marijan Breclj: Prof. Ciril Kutin - prevajalec Cankarja, PrimN 14.1.1977, št. 3, str. 9.

⁸⁴ Lojze Kante: Kaj berejo Italijani, Delo 12.2.1987, št. 42, str. 5 (Književni listi); Marjan Kemperle: Knjiga je lahko donosen posel, PDK 20.5.1988, št. 112, str. 2.

⁸⁵ Podatki državnega statističnega urada (ISTAT), objavljeni v Notiziario serie 4, sept. 1993, št. 12.

⁸⁶ Branko Vrčon: Knjižna žetev v Italiji, Knjiga 1972, št. 1/2, str. 88-90; Lojze Kante: Kaj berejo Italijani, Delo 12.2.1987, št. 42, str. 5 (Književni listi); Italijani kupujejo predvsem klasično literaturo, PDK 14.1.1987, št. 12, str. 9.

⁸⁷ Ker razmeroma malo knjig s prvim natisom (hard cover) krije stroške izdaje, se na Zahodu poslužujejo sistema izdajateljskih pravic (copy right), ki poleg glavnih zajemajo tudi vzporedne pravice. Te segajo od pravice do objave dela v nadaljevanjih, v žepnih, kljubskih in skrajšanih ali poenostavljenih izdajah, preko pravice do predelave dela za film, radio, televizijo pa do pravic za komercialno izrabo dela kot npr. uporabo likov na majicah,

peresnicah, zvezkih. (Prim.: Martin Žnideršič: Knjiga in založništvo, Ljubljana, DZS 1987; isti: Knjiga in trg, Ljubljana, DZS 1982.)

⁸⁸ Igor Škamperle: Kaj pomenijo besede, PDK 5.8.1988, št. 169, str. 9.

⁸⁹ Boris Pahor: Tržaški Slovenci, Spodbudna potrditev slovenske kulture na mednarodni ravni, Nova revija 1988, št. 71/72, str. 526-533.

⁹⁰ Ciril Zlobec: Lastovka, ki oznanja pomlad, Delo 28.3.1996, št. 74, str. 5; Uno slavista "contro", Scomparso Arnaldo Bressan, poeta, saggista e traduttore, Il Piccolo 19.3.1996, št. 95, str. 8; Diomira Fabjan-Bajc: Umrl je prijatelj Slovencev, PDK 7.5.1996, št. 104, str. 4.